

НОВА ЗЕТА

Књижевни Мјесечни Лист.

②

Амо живо цвећу поитајте,
Па га с' млади пуно накидајте,
Да вам путем дивно замирише,
Да вам срце за кућом удише!

Бранко.

Црна Гора према књижевности српској.

Од Ј. Павловића.

Старинског једног народа пословица каже, да музе (т. ј. божанске преставнице лијене књиге) муче за вријеме рата.

Ако збиља има тјесна муза, онда су за дуго морале музичке Црне Гори, јер је, као што је познато, Црна Гора већ од пет вјекова по превасходству земља јатагана и пушка. Посред звекета оружја доиста би и било мучно музама, да поведу своје коло у овој земљи.

Али ако су оне мучале, грло народно није било замукло, ни у радости ни у жалости ни посред јуначког кршева.

Ми у Црној Гори нијесмо до сад имали књижевности по милости божанскијех муза, али смо имали једну засебну врсту књижевности, која се није писала него пјевала.

Наша је књижевност пјевана и грлом преношена с нараштаја на нараштај, а није се записивала нити штампала. Гусле су замјењивале штампарију, а гудало — гушчије или гвоздено перо.

Вриједи ли што та књижевност без пера и карте? Вриједи ли књижевност, у којој нијесу заступљене све гране њене: пјесништво лирско, епско и драматско, басна и приповијетка, прича и истина и т. д.? Вриједи ли књижевност, која није везана за карту, него лети из грла и летом се губи, као што се губи и свака казана ријеч?

Та видимо.
CRNOJEVIĆ

Књижевност је једна страна, један појав народнога живота, и то појав душе народне, душе и срца његова. Књижевност не може бити друкчија него онаква какав је и сâм народ, јер из душе његове ниче, па мора носити на себи и сва обиљежја те душе. Што је народ здравији и једрији, што му је душа пријемљивија за утиске љепоте, што му је срце осјетљивије за утиске врлине, што се обоје даје више уздрмати и надражити појавама у природи или у животу људском, које изазивљу силу осјећања на цијелој многостепеној скали њиховој, што је снага језика развијенија, да у своје облике прими и обуче сву силу струје, која ври у мишљењу и осјећању кроз мозак и срце, — што је свега тога у

вишој мјери код једнога народа, то ће му и душа бујније, силније и разноврсније одјекивати у књижевности његовој.

Нијесу сви народи једнаки, па им није ни књижевност једнака. Шта више, исти народ може да буде по нарави својој различан на разним крајевима гдје живи, па се та разлика лијено онажа и на књижевности његовој.

Доказа за то не треба да тражимо далеко. Ето га код нас у нашем народу и у књижевности његовој.

Срби живе у Црној Гори, а тако и у Војводини. Но цјесма, која ниче из душе народа српског у Војводини, не може да нишче из душе истогa народа у Црној Гори, ни о братно.

Томе има пуно јаких разлога, а вриједно их је видјети и сазнати.

На душу човјекову, дакле и на душу народну, имају јакога уцлива чиниоци спољашњег и унутрашњег живота његовог. Под уцливом тијех чинилаца душа се народна развија, слаби или снажи, кроји и прекраја, узима овај или онај правац под јачом или слабијом превагом разноврсних струја, које њом овладају. На души цијелога народа, или појединих дјелова његових, стоји ударен печат тијех чинилаца, по којему ласно можеш распознасти гдје је што никло.

Наш српски народ, можда више него икоји други, не само по земљишту на којем живи, него и сам-

јем политичким мијенама кроз које је прошао, био је изложен разноврсним утицајима, који нијесу могли минути, а да не оставе јакога трага на души његовој, па наравно и на ономе што је никло из те душе. Уништење државне самосталности, патнички живот под туђим господарствима, сеобе и с њима скопчани поремећени начин живљења, тројака вјера, додири и трвења са многим посве несродним народима, запљускивање туђом јачом културом — све је то јако притискивало душу нашега народа и остављало на њој свој печат.

Ушљед свега тога постала је, код истогa народа, јака разлика међу појединим дјеловима његовим, што се тиче душевнога кроја.

Узмимо опет, примјера ради, Црну Гору и Војводину. Као што је разлика између кршне Црне Горе и равного Баната, тако је разлика између душе Србина из Црне Горе и Србина из Баната. У Црној Гори све оштро и стрмо, у Банату све благо и равно; што у Црној Гори стрши, сијече и реже, то се у Банату повија, слијеже, угиба; овамо гола стијена подупрла небо, онамо пукла недогледна равањ; овамо мучан живот посред голијех литица, онамо свега изобила на плоднијем равницама; овамо непрекидна љута и крвава борба за слободу и независност, онамо дружба и живљење са народима јачим у култури, а у држави несрпској.

На оstriци крвавога јататана, на оstriци голе литице, у мучној борби за свој опстанак, за обрану

својих светиња постала је нарав Црногорчева остра, поносита, несломљена, и развила се у њега необична снага воље, која ни од чега не преза. Облици, под којима се та нарав појављује, остри су, често и сурови; али се под тијем облицима вазда, на дјелу самом, скрива људскоћа са мушким знацима својим.

На питомој плодној равници банатској превладала је нарав доброћудности, која се потпуно подудара са лаким животом без муке и напора, са недогледном равницом без љутог крпа, са оскудицом јакијех препријек за савлађивање. Као што је све равно пред оком, тако је равно и у души, а та тиха површина душе успављује енергију воље. Доброћудност, ту је са сваким људом, се нагиње питомини, уживање у су облици, под којима се нарав појављује, меки и питоми, не изазивљу својом оштротом на оширање, на сузбијање, него располажу на весеље и несташлук, отварају добру вољу на благовање и растварају се у осјећање.

С тога се на острици крпа црногорског чују само *гусле* с јуначком пјесмом, а на равници банатској чује се *тамбурица* и *лира* са пјесмом *лирском*, *женском*, *љубавном*, која се, особито у потоње доба, више пута спушта у низину чисто чувствене (сенсуалне) дегенерације, те онда наравно престаје бити пјесма у правом смислу њеном, као што нам показују многе бачванске и банатске пјесме.

Али ако је *народна* пјесма у Војводини из наведених разлога пала испод сваке цијене, *умјетничка* пјес-

ма подигла се тамо до необичне висине, а то се онет има приписати утицу јаке културе, која је својом свјетлости обасјала умове тамошњих српских просвијетљених синова. Умјетничка пјесма, нарочито *лирска*, достигла је тамо, рекли бисмо, свој врхунац у производима пјесника из шездесетијех година, и тај врхунац, бар у *лирици*, не вјерујемо да ће се икад више падвисити.

Црна Гора остала је и дан данашњи код гусала и пјесме јуначке. Друкчије није могло ни бити. Њој као да је суђено, да одржи непрекидност не само државе него и књижевности српске. Она је државу српску са пропасти на Косову изнијела у ове крпе и одржала је до данашњега дана; она је и гусле српске са пјесмом јуначком овамо изнијела и до данас одржала. Гусле су са јуначком пјесмом пронале скоро у свијем српским земљама или су бар близу пропасти, само су се још одржале у Црној Гори. Књижевност, која је на другим крајевима Српства добила облике писане и штампане, код нас се још пјева и у пјеваном облику преноси се с нараштаја на нараштај.

Рећи ће се, да је то застој у развиту књижевном, да су остали крајеви српски у књижевности много напријед измакли испред јужнога Српства.

То стоји. Али ако и јест јужно Српство заостало иза других крајева српских у развиту књижевном, рашта га нико не може кривити, оно се налази у срећном положају, да на почетку развита своје књижевности стоји на старој народној основи и да је већ

на самом том почетку на рођеном земљишту стекло јаке узоре.

Црну Гору особито не зализују стране јаче културе. Због тога се могла у њој до данас у свему одржати српска народна основа, чиста и нетакнута. Овамо не допире ни талијанска ни њемачка култура, да излиже оно што је српско, нити се мухамедовство са својим источњачким елементима могло увући у црногорски народни живот. Због тога је тај живот у свему оригиналан, здрав и једар, са корјеном у чистој народној основи.

Како су остали крајеви нашега народа јако изложени запљускивању страних снажнијих култура, није неоснована зебња, да би поред добра, које те културе собом доноси, могла од њих настати и опасност за нашу књижевност у томе, што би се под силом њиховом излијао дух српски из књижевности наше, па би остала празна српска љуска. *Писало* би се у њој српски, али би се *мислило* туђински.

Кад би се књижевност наша почела развијати тим правцем, чини ми се, да би на брзо престала бити књижевност српска. Она би имада, до душе, облик српски, али у њој не би било српскога духа. Под обликом српским нашло би се нешто туђе.

Чини ми се, да је јужни крај Српства, и ако је заостао у развиту књижевном, позван, да природним благом својим занови српску књигу, да је сачува од странпутица и задржи на старој српској основи.

Колико је тога блага на овијем

странама и колико је животне снаге у њему, види се на дјелима Владике Рада, Стјепана Љубише и Вука Врчевића. Српски је свијет задивљен оригиналношћу замишљаја, савршенством облика и снагом бесједе, којом се одликују дјела ове тројице. Свака је мисао ту никла из српскога мозга, онако богодана, без икакве мјешавине. Свака је обучена у чисто српско рухо, без туђега накита, без туђега бјелила и руменила. Свака је казана језиком снажним, свака је рода мушкога, јер је никла у земљи мушкаћа, па је као у челику сливена.

Дјела оне тројице никла су на чистој српској основи, која се нетакнута одржала на овијем странама, па темељу, који су нам дале гусле са јуначком пјесмом народном.

На *тој* темељу ваља да се *развијати* и књижевност у Црној Гори, са *тог* темеља ваља и она да *принесе* свој дио у благајницу опште књижевности српске.

Настала су времена мирна и за Црну Гору; пушка је објешена о чукљу; ред је музама да се и код нас помоле. Оне ће то и учинити; књижевно поље почеће и у Црној Гори да се обрађује.

Но стражари народне будућности наше ваља да су на опрезу и при овом покрету као и при сваком другом. Јача култура почеће и у Црној Гори да се шири, па како јој је књижевно поље најприродније земљиште за развитака, она ће се на њему и најприје осилити. Пазити ваља, да то не буде на штету наше народне основе, у којој је корјен

цјелокупном нашем народном животу;
пазити ваља, да нас култура не
научи мислити туђим мозгом, нје-
вати туђим грлом и ходити туђим
ногама.

Ми смо срећни, што на том пољу
нијесмо без великих узора. Праве су
величине, величине првога реда, они
који су код нас први заорали књи-
жевно поље. Нама, који за њима до-
лазимо, и онијема који за нама дођу,
не остаје друго него да се у њих
угледамо. Кад год нам у раду нашем
буду требале прегледалице, они ће
нам бити најбоља прегледалица, јер
они су нам најбоље показали, ка-
ко се књижевно поље обрађује на
најприроднијој основи својој, на основи
народној.

Пођимо њиховим трагом, па ће
добро бити!

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

Освојење Бара.

Спјевао

Симо Поповић.

II. Уводе.

У сарају подгоричком
Сајиб паша уранио;
На миндерлук мекани је
Сам са својим јадом сио.

У харему не чује се
Цијукање милих тица:
У кавез их преби муња
Са пашина гњевна лица.

Не пружа му јутрос каву
Голубица' јато млади',
Нит' он срче сласт им с уста,
Грку каву да заслади.

У груди му срце гњевно,
У руци му бјела брада,
А по челу намрштену
Вије с' коло црних јада.

У мисли је тешке пао,
Па из њих се једном трже:
„Дођел' Алил?“ — викну паша —
„Нека дође изнајбрже.“

Па сам собом опет збори:
„У злогласне Мартиниће,
Говоре ми: Кнез је доша'!
Проричу ми: Боја би'ће!

Зла пророчтва мојој души,
Уздрхтану што ми дави!
Страве, те ме у сну море,
Обл'јећу ме сад на јави.

У Спужу сам стаја тол'ко,
И бјех слика пужа права:
Кол'ко пута рог помолих —
Повукох га, ал' крвава.

Бор сам сваки изгубио,
Похарио бојске сила;
Под стијење карадашко
Клонуше ми цару крила.

И помислит' на бој нови
Од смрти ми страшније је,
Ни поглед ми кроз пенцере
Помолит' се већ не смије.

Кад погледам — чини ми се,
Кучке горе све су ближе;
А из горе с војском силном
Марк Миљанов да се диже.

Утечел' ми поглед пољу —
Страшила ми и ту ничу:
Ту Пламенца виђу с војском —
Напр'јед јуре, не узмичу.

И већ свладан очајањем
Дигнем поглед пут небеса —
Ни ту мира, но ми срце
Привиђење горе стреса.

Петровића Божа вођу
Устрављен ми поглед срета,
Ђе с орлова јатом страшним
Подгорицу пљен обл'јета.

А сад на глас, Кнез да иде! — —
Паша с' стресе и умуче...
Свилен застор с врата с' диже,
Роб се Алил ропски вуче.

А за њим су још два роба;
Скрштене им дрхте руке;
Лица су им исписале
Грозним страхом дуге муке.

„Нађе ли их? — паша викну —
„Да ме Власи не преваре?“
Алил тихо одговара:
„Неће ови, Господаре!

Сва је раја Цару вјерна,
Највјернији ови су ти;
Преваре ли они паша —
Ја ћу шњима погинути!“

„Ослањам се на р'јеч твоју,
Мјештанин си, па знаш сваког;
Преваре ли — погинуо си,
Алаха ми мога јаког!

А ви, Власи, чујте добро!
Кнез је с војском у Брдима;
Рад сам право знати ће је
И колико војске има.

Хоћел' с војском к Подгорици —
Све можете л'јепо знати;
Ви сте Власи ка' и они,
На вас неће посумњати.

У мене је војске доста,
Још више ће сјутра доћи;
Ударили Кнез на мене —
Куд је доша' неће проћи.

Но мило ми ошет чути,
Да се добро понаредим;
А боја сам баш и жељан,
Већ без кавге дуго сједим.

Пуштасмо их до сад лако,
Па се Власи осилили,
Ал' познаће овог пута,
Да су с Царем заратили.

Но сад хајте, похитајте,
Све до ноћи морам знати;
Послужител' Цара вјерно —
Сјајно ћу ве даровати!“

Лукав паша јуначи се,
А у кости страх је скрио;
Страшећ' рају, мисли, не бил'
Ст'јем и Кнеза преварио.

А два Срба злосретника
Пред папшом се поклонили:
„По милој ни заповједи
Свршићемо то и више!“

И отоле дигосе се
У крваве Мартиниће;
Мислили су, Кнез је тамо;
Ако није — брзо стић' ће.

И пашине од како су
Оставили бјеле дворе,
Ђутећи су ишли оба,
Р'јечи једне не говоре.

Њих су мисли обузеле;
А какве су? Бог ће знати!
Можда оба помишљаху:
„Гр'јех је народ свој издати!“

Па страхују, да им може
Вјетар паши р'јеч пон'јети;
Кад о концу глава виси —
Лако л' јој је да полети!

Ил' смишљају можда збиља,
Да изврше дјело црно?
Дар од паше, страх од силе
Можда им је св'јест преврн'о!

Већ границу прегазише,
И све мотре око себе;
Да ли траже Црногорце,
Ил' им од њих срце зебе?

И виђеше свуђ димове
По главица' наоколо,
И у диму ће се бјели
Шаторова много коло.

Но једно им чудно било —
Што не виде војске ниђе;
Већ далеко загазише,
А њих нико још не виђе.

Тек под кулу Радовића
Кад су дошли, ту су стали;
Пред њом нашли Црногорце,
Па за Кнеза упитали.

Пријави их стража Кнезу
И уведе одмах к њему;
И пред Кнезом стапу оба,
Скут и руку прихвате му.

И уводе весело су
Погледали Господара,
Но поглед им опет пред њим
С тешке мисли стидобара.

„Допушти ни, Господаре,
— Један од њих проговори —
Да ти срце отворимо,
Јер ни тешким грјехом гори.

Зећани смо, ја и друг ми,
И паша не посла' амо,
Да видимо ће си, Књаже,
И војску ти разгледамо.

Тешко ни је било поћи,
Црно име примит' на се,
Али пута другог не би,
Да се црни живот спасе.

Истину ти говоримо,
О, вјеруј ни, молимо те!
Ми смо живот спасли себи,
Ти га спаси од срамоте.

Не држи не за уводе,
Јер то нијесмо никад били;
Гријех ни цјели, што морасмо
Покорит' се турској сили.

Ал' још ноћас, када чусмо
Е не паша пиље амо:
Ми се оба завјерисмо,
Да ти, Књаже, све одамо.

Да је жељан с тобом боја,
И то није паша река',
И да војске доста има,
А још већу сјутра чека.

Истина је, индат ће му
Доћ од Скадра и од мора;
На Ђемовско пашће прије
Него прва гране зора.

Тек је чуо, да си доша',
И у Брда с војском пао —
Живе муке спонаше га,
За помоћ је кликовао.

Прикупиће војске доста,
Ал' ти неће одољети;
Ако Бог да, овог пута
И нашој ће сванут' Зети.

Ах, наш мили Господаре,
Жељни смо те чека раја!
Твоје име не спомиње
Без тешкога уздисаја.

И тек чусмо да си с војском
На ове се дига' стране —
Сви смо тајно свезали се,
Да на ноге свако устане.

Само један миг од тебе —
И народ ће устат' цјели;
Не могнемо л' твоји бити —
Смрт нека не тек одјели!

Муке тријет' и Турчину
Измет чињет' против браће —
То Зећанин неће више,
Јадни живот прије даће.

Свом животу част смо дужни,
Теби живот, Господаре;
Крвљу твојом ти не питиши,
Ка' ти преци наше старе.

Још владике Данила су
Нас притегле к теби муке,
Кад му Турци смртни колац
У везане даше руке.

Ти под сјеном његовом си,
Нас под твоју руку прими,
За слободу, што ни носиш,
Да прол'јемо крвцу и ми!“

Истинита р'јеч се позна,
Она к срцу пут отвара;
И Кнеза се такле ове,
Па им благо одговара:

„Благо оном покољењу,
Благородно које памти
Свету жртву, што клонуло
Роду живот нов расламти!

Њему пронаст грозит' може,
Ал' му неће доћи главе;
Свог живота извор сад је,
Јемство тврдо нове славе.

Турски зулум вас удави,
Стару славу вам обништа,
Ал' дух српски ето плану
С Немањина још огњишта.

Отрјесне ве тако виђет',
Мило ми је, Срби моји;
Ал' сад хајд'те, на реците
Сваком, нека мирно стоји.

Ја не тражим од вас жртве,
Тријели сте јадни доста;
Милије ми то сачуват',
Што под муком живо оста.

До доласка мога тамо
Увите се турској сили;
Укора ви за то нема,
А мене сте исто мили.

Не могу ви право казат',
Кад ћу Зету прегазити,
Ал' знадите поуздано —
Брзо ћете моји бити.

Тако народ поздравите,
А за нашу како знате;
Ви ћете му умјет' сами,
Рог за св'јећу да продате.“

И весело опет руци
Срби Кнезу приступише;
Право бјеху паши рекли:
„Свршићемо то и више.“

Кад Кнез оста сам на кулу,
Задовољно насмија се:
„Што од Срба сада дознах,
Потврђује прве гласе.

Препао се Сајиб паша,
Залуд збори: боја жели;
Купи војску, ал' не за бој,
Но да шњоме страх подјели.

Јадни паша мисли, амо
Да велике војске има,
Јер шаторе и огњева
Свуда види по брдима.

Не зна паша — сто огњева
Јадни војнике да налаже,
А шатори да су празни,
Нема паши ко да каже.

Паша мисли, на њега ћу;
Руд се спремам и не слути.
Још два дана чекај само,
Па ћеш пашо и то чути.

Зећане ми моје жао,
Што их морам сад обићи;
Али неће дуго проћи,
И њима ћу брзо стићи.“ —

Још глас јасни хоцин није
Са мунара акшам вика,
А пред пашом забринутим
Два су Срба уводника.

При вратима згрчили се,
Свак би река: раја права!
Страшљиво им трепће око,
А кољено поклецава.

„Сва смо Брда, пашо, прошли,
Сву смо војску разгледали,
Да још боље све сазнамо,
И Књазу смо приступали.

Рекосмо му: зулум турски
Дига' нас је са огњишта;
Ал' можда ни не вјерова,
Не рече ни на то ништа.

Но од војске све смо чули,
И што ни је Књаз затаја':
Силна војска скупила се,
Подгорицу да осваја.

Ми смо свијем' говорили:
Ако крену зло ће проћи,
Јер да силну имаш војску,
И да ће ти још придоћи.

Но збиља су пресилили
Право си ни јутрос река;
Смијући се рекоше: „Знамо да не сам не чека!“

Још хтједоше нешто рећи,
Ал' их паше рјеч испрати:
„Хајд'те сада, почините,
Сјутра ћу ве опет звати.“....

Сам је паша. Из прси му
За уздахом уздах лети:
„Из Спужа сам изн'о главу —
Оставих је сад у Зети...“

Учини као Страхинић.

*Свом пријатељу дру Милану Савићу
приказује писац.*

I.

Из књиге родства.

Једнога прољетњег јутра, жена
војводе Дрекала ишета из своје куле
на Косору, те угледа два гаврана,
који полетјеше од Рикавца, пак се
мотаху у вису, пак у трен слетише

низ кучке планине и падоше на ње-
зино шљеме.

Мари би тешко што јој кућу
кобе, па стаде махати пут њих, про-
клињући их. Али врани галићи не
копорнуше с мјеста, но загракташе
оба једанак, пак један умуче, а други
настави тише. Жена претрну већ на
прве гласове, а што је даље црни
гласник у свом језику повиједао, она
постајаше све блијеђа. Сусједи се
скупише на то чудо, али не могоше
разумјети птичијег говора. А кад
други галић замијени првога, Мару
покоси јад, задрхта и посрну, али
се одмах исправи, па мушкијем кро-
ком отиде у кулу...

„Ђеца Кучи“ само што се згле-
даше, а у толико војвоткиња поја-
хала вранца, па мимо њих.

Брзо прегазу кучку планину и
сиђе у равни Рикавац, гдје затече
све онако како јој гавранови испри-
чаше. Њезиног господара, војводу
Дрекала, посјекли Клименти и посјекли
јој сина првијенца Николу, а Лала,
млађег јој сина, нестало, и нестало
њиховијех хиљаду оваца. Али докле
се она по разбоју врзла, чује од ње-
куда јаукање, те пође за гласом и
пађе у њекој расјелини свога Лала.
Бјеху му обје ноге саломљене. Ра-
њено се момче на вријеме измакло,
те умакло својим крвницима. Чим га
мајка угледа, и видје да је у животу,
и да су ране од пребола, повика:

„Благо мене, кад је Лале о-
стануо, да се Дрекалу име не укине
и његово јуначко кољено!“

То јој бјеху прве ријечи, које
тога јутра људској души проговори.
Па га понесе пут Косора и путем
разабра како су Клименти, на божју
вјеру, на њих ударили, све по десет
на једнога.

Пуну годину дворила је мајка
и Ђеца Кучи рањенога Лала, докле
се здравља дохватио. А тада сви на-

валише на њ да се жени, е су зебли, да му се кућа не истражи. А и Лалу, као да не бјеше мрско, јер се није пчињао, но узе дивит и лист књиге, коју овако накити:

„Чуо сам, Мартине Тоновићу, војводи климентски, да имаш ђевојку, којој ни вила друга није. А бићеш и ти чуо, да сам момче на женидбу. Дакле, просим ти кћер. Не премишљај много, јер ће би бољег зета нашао од војводе Дрекаловића и бољијех пријатеља од ђеце Куча?“

Војвода климентски одговори женику у краће:

„Нити желим бољег зета од тебе, нити бољих пријатеља од твојих Куча, но купи свате, пак по ђевојку кад је теби драго!“

Тада Лале накити три књиге и растури их у три српска племена: у Пипере, војводи Пилетићу, молећи га, да му буде кум вјенчани и да поведе са собом двадесет свата, у Братоножиће, Пеју Стојановићу, да и он доведе исто толико друга и да буде барјактар пред сватовима; у Бјелопавлиће, кући Бошковића, молећи да и њих двадесетина дође.

Ко ће одрећи таку љубав једином Дрекаловићу?

Не потраја много, а шездесет Пипера, Братоножића и Бјелопавлића и пред њима три главара, бануше на Косор, пред дворе весселу Мари. Ту се частише два дана, а трећег кренуше пут тврдијех Климената. Латини их лијено прихватише, па сутра дан љепше их испратише до Хотскијех Корита, гдје се, грмећи из пушака и кликући, раздвојише. Срби кренуше пут Косора, гдје још пироваше пунијех петнаест дана.

Али су Лала ране прекосиле, те с латинком једва и говори, а камо ли да јој лице љуби.

Тада рече Мара својој замјеници!

„Снахо моја, зар баш никога

немаш од рода, да ти у походе дође? Е, већ љући коре сина мога да нађе тебе, али не стече пријатеља!“

То се даде на жао младој војвоткињи, те отпрати књигу бабу Мартину.

Арнауту се таче образа, те стаде купити кћери полазнике, од крај Хота и Трабојина до врх Климената, док изреди тридесет понајбољих де-лија. К њима се придружи дванаест невјеста скоро доведенијех, пак кренуше у походе младој војвоткињи. Кад су дошли на Хотска Корита, ту наиђоше на кучке овце и на шездесет овчара, од којих два најбржа потекоше ка Косору, да јаве младом Дрекаловићу.

Лале брзо окупи ђецу Куче и крену пред њима у сусрет новијем пријатељима. Кад се Клименти примакоше прихватише их Кучи — — огњем из пушака, па одмах загон учинише и посјекоше тридесет Климената.

Невјесте се разбежаше кукајући.

Лале их умири. Даде свакој по њеколико дуката и предаде им танку невјестицу, ни љубљену, ни миловану, да је воде к оцу...

Јер му Лале не шће узети образа, но је жедан био крви климентске...

И тако он освети Дрекала и Николу.

Пак се другом ожени, кћером Пеја Стојановића.

*

То је било године 1687-ме, као што је забиљежено на корицама једнога Требника у кучком манастиру Дузи. Има и једна народна пјесма о томе. *) Дакле нема сумње да је све истинито. Могао би који од питомијих Срба посумњати: говоре ли

*) В. Гусле Црногорске. Издао Ф. Р.

птице у њекијем приликама, — али по крајинама за то и дјеца знају.

Лале је са Златијом лијеп пород имао, — њешто много синова и кћери, па је и унучад дочекао. А ови се тако умножише, да један дио њих мораде се иселити са Косора у горњи Медун. Али петого паса придаде их се премного према земљишту медунском, те се опет предвојише и „дигоше“ у Момче Горње. Одатле, шестого паса, диже их један дио у Момче Доње. Пак... свакога нараштаја Лалово се потомство тако множило, (баш као за инад Климентима), да се у овијех двије ста година настанише поред осталијех Куча у Стравча, Милачиће, Заугао, Лази, Присоје, Корјен, Лијешта, Пољане, Убле и Криви Дб.

И тако се данас Дрекаловићи протежу, као дугачки појас, преко цијелог племена кучког.

Има их петнаест стотина људи убојника!

Него, по што се тако разгранаше, ред је био да се друкчије испрозивају. И прозваше се: Поповићи, Ивановићи, Чејовићи, Вујошевићи, Вуксановићи, Иликовићи. Али се тако само међу собом дијеле, а нађе ли се један од тијех у другом коме племену, не ће рећи друкчије до: „Ја сам Дрекаловић.“ Кад причају о ратовима, или другијем приликама, гдје се може истаћи братска заједница, онда ће обично рећи: „Те ударисмо, ми Дрекаловићи, и остали Кучи!“ Или: „Тако одлучисмо сви, ми Дрекаловићи, и остали Кучи!...

Бива да се у путу срете човјек с човјеком, пак први запита: „Одакле си, брате?“ — „Ја, из Куча!“ — „А одакле из Куча?“ — „Ја, са Косора... старином, ја! Сад сам из Горњег Момчета, а зовем се Вуле Миљана Вукова Чејовић Дрекаловић!“

— По томе видите да ни какав шпанолски племић нема више имена од којег простог Дрекаловића. А тешко би гдје у свијету нашао кога кољеновића, који би на памет знао своје родословље, као што свако одраслије дијете Дрекаловића зна своје.

Дрекалови потомци нијесу лако рапчистили рачуне са Гусињанима, Климентима, Хотима, Грудама, Кастратима. Често су се женили од њих и удавали свој дјевојке у њих, пак узајамно враћали једни другом одиве, с образом и без образа; плијенили стоку, харали и палили села, па и помагали у пегољи једни другима; били се, пак хватали вјеру и умир чинили, да пребијају главе за главе, да се куме и братиме, докле се опет не покрве. И све тако на измјену, предајући нараштај нараштају старе пизме, или човјечније љепше успомене, највише

Дурђев

CRNOJEVIĆ

и сва друга племена црногорска живјела су таким животом. Катуњани су се непрекидно крвили са херцеговачким мухамеданцима, Ријечани су покор чинили по Крајини и Скадарском језеру, Црмничани по приморју Барском и т. д.

Та крвава посленост не даде да учману ратничке врлине брђана, те су их справне затједале силне навале турскијех војска.

II.

Он.

Лицем на Ђурђев дан, густа магла бјеше притисла ломне Куче. У Горњем Момчету иђаше сеоском путањом неки човјечић, којему дугачка латинка стршаше високо над главом, а чибук, из кога је ходећи пушио, досизаше готово до земље. Кад доприје до њекога хумка, на коме је кита старијех

храстова, у средини села, жура се устави премишљајући, пак сврну с пута, заколи хумак и нађе се пред рпом кућа, пораздвајаних нискијем оборима. Он уђе у једну авлију и зовну лагано:

— О, Радосаве Рецов!

Стасит момак, којег тек бјеше огарила наусница, изађе из куће и буљећи очи кроз маглу, упути се к њему. Овај смакавши струку откри главу, која не бјеше већа него што је обично у дјетета од десет година, али мрки му брци до ушију доликовали би Краљевићу Марку. Чим Радосав познаде намјернога госта, зацрвени се, и одмах се преви, да му пољуби руку, и рече збуњено:

— А... ти си то, стрико!?... Добра ти срећа!... А, оли сврнути?... Хајдемо у кућу, мојо!

Стрико га општро гледаше својим ситним живим очима, пак само махну главицом и рече: „оли!“

На то се Радосав збуни већма за тренутак, пак утрча у кућу, одакле испадне с вељом пушком у руци, огрћући се струком и тискајући јатаган за пас. За њим изађе крупна њека жена средовјечна, са једним зажетијем оком, чунава и боса.

— Да-ну, обрни ми плећи! рече жура Радосаву, па по што овај то учини, покуца га између лопатица, додавши:

— А тако, је ли? А камо брашненица?

— Бога ми, брајо, ја је немам, н'ако да је умијесим, или... ако хоћеш... или... ето... до друге прилике! одазва се жена, а глас јој дрхташе, а зажета вјећа затрешта маличак.

— Е, онда збогом! рече опрхо стрико и брајо, па крену, побрже него је долазио, преко неке тратине, што се прострла између Рецовића

куће, хумка и пута, који је заишао иза ограда. Радосав се снеби и трећом, па погледавши мрко матер, пође узастопце за човјеком.

Жена гледаше за њима, — управ за сином, јер он бјеше заклонио чикицу — па уздахнувши дубоко, пође да ће у кућу, али с прага сврну до зида авлијскога, те зовну:

— О, Јоване Милошев!

— А што је, Анђуша?

— Е, бих те молила, да ми нацијенаш мало дрва, е не могу руком, утрнула ми је некога јада!

— А да камо ти Радосав?

— А, брате, Радосав ето кренуо у чету!... Помисли, без брашненице, кукала ја!...

— У чету кренуо!! викну Јован, изишавши. За њима измиље гомила дјеце, међу којом и једно прикладно момчеице од петнаест, шеснаест година, за које, да је почем обукло женске хаљине, свака би се клео е је женско. За њима промоли главу и стопаница Јованова.

— Кренуо!? А кад!? А с ким!? питају што које.

— Не грајте, јадни не били! рече Анђуша осврћући се, али све што бјеше кришено из оно пет шест кућа ижљегло, па закупило жену:

— Кренуо Радосав? А кад? С ким?

— Ама, овога часа!... Овога је часа био он овђе!... Позва га и поведе!... Помислите, народе мој, без брашненице је пошао.....

Сви засуше ријечима, те проглушише једно друго. Он је био у Рецовића авлији! Он је опет прошао кроза село, а да га нико не опази! А ће ће он, хвала богу, на коју ће страну?...

Оно прикладно момчеице заплака се:

— Куку мени, Радосаве!...

— Куку ти Бог дао до вијека!

викну Анђуша. Што ми кобиш сина?...

Отац се издера на њ:

— Мучи ту, мртвике гњили! Ђевојчино неваљала, мучи! У кућу се вуци! па се сгну по прут, а мали шмигну. Тада се Јован сјети да Радосав први пут у четовање полази, те ће:

— Е, збиља, Анђуша, ово му је првом, знаш! (Махну главом пут планине) Сретно му било!

— Хвала, брајо Јоване!

И остали заграјаше:

— Сретно да бог да!... А биће сретно, кад је с њим!... Богме, он га бегениса, за рана!... А пазио је и Реца покојног!...

Анђуша, прилично смућена, почепука још мало по авлији, пак се затвори. Тада и остали уђоше у куће.

„Он“ бјеше мали Милић, мали цијелим именом: Милић. Тада Милова са Косора, растом најмањи дрескаловић, али најљућа „змија кучка“, најоглашенији и најсретнији четовођа свога доба. На његов миг ђаше кренути свак, ко је у племену пушку носио, али му се не смијаше нико наметати, јер би му тај омрзнуо за вазда. Милић не ђаше никад разгласити што наумља, но кад му суну, заврзи се својом вјерном латинком, пакукуљи струку, запали чибук, па крени лагано, најчешће прјечацима. Али је могао и кроза села проћи и кад не бјеше помрчина или магла, а да га нико не опазу, — баш као утвара! Кога би одабрао, тога би у вијек умрио наћи на само, па би му просто рекао „оли?“ А купио је из једнога села највише по пет, — то с тога, ако узбуди погибије, да се мање осјети на једноме мјесту; ријетко би пак два пута засопке водио исте четнике; ако би му се који друг ра-

нио, њему би дао два дијела од плијена; а ако би погинуо, његовој би кући дао половину. Дома Милић бјеше инокостан. Жена му умрије прве године по што је доведе, па се већ не хтје женити. У збору је више слушао, но говорио, а о себи никад. Пушио није само онда кад би спавао. Кад би „починуо“ дома, пио је много ракије, а у „послу“, пред ђетићима, никад. Био је јако побожан и завјетан светоме Василију Острошком, коме је вазда о Тројичину-дне прилагао по педесет, шездесет... па и по сто талијера у датнијем годинама.

Ето ко бјеше — „он.“

Он се не обрну ни једном, нити ријечи проговори и ако му је Радосав у стопе ходио пуне двије уре. Младићу се срце стегло, те ђаше много прегорети, да му га је запитати само за једно, али се савлада, јер му је добро познавао ђуд по чувењу. Још се Радосав чудио што се четовођа гдје не остави, да рече коме: „оли?“, а већ су минули два села! Али разумједе све, кад стигоше у један пропланак, гдје затеконше осам друга.

Радосав се зачуди видјевши међу њима три своја вреника, који такођер првом кретаху; остали бијаху постарији четници.

— Сједите, покажите ђебану и оруже! пареди вођ новацима, па им помњиво прегледа бранике, кремене, прашнике, ножеве и преброји фишке. За тијем заповједи, да распрте торбе, те од три брашнице одреза по трећину и даде их Радосаву, а кад он спреми комаде, предаде му чибук, рекавши: „Чувај ми га као своју главу!... Хајдемо!“

Пораздалеко један за другим, а полако, прегазаше за видјела доњу Кржању и дохватише се корјења Жиока; мрче им у сред те планине,

те преноћише око притајана огња. Зором се спустише у равач, између два језера Бокумирскога и Раковца, напрема Торачу, гдје је пасла силна стока гусињска.

Мјесто бијаше махом хумовито и заодјевено горицом, а не видјеше до пет чобана, који сједијаху око ватре, држећи дуге пушке преко крила. Четници се пожанке примакоше на један пушкомет, али међу стоком залајаше пси и потекоше пут њих, а она петорица Гусињана скочише, размакоше се, па с натегнутијем пушкама примицаху се опрезно.

— Не... мич!... рече кроза зубе Милић. Но... кад... викнем... скоч!...

Сиљан лавез и урликање паса и ушкање чобана, који су их дражили, проглуши четнике.

— Огањ! викну Милић скокнудши. Свијех девет клисице једанак и оборише ватру.

Готово у исти мах одговорили Гусињани.

Гране крцнуше око четника.

Радосав паде наузнак.

Момци потекоше, али, на њихово чудо, он устаде.

— Нијесам рањен... но... ево...

Видјеше одмах шта је. Како бјеше задјенуо међу плећи, између гуња и џамадана, вођев чибук, зрно размрскало лулу, а мах њега оборио.

Милић се намрачи.

— Ђавоља работа!... Ометосмо се без невоље!... Напријед! Огањ из малијех! — И он, преклонивши се, пође даље, па испали. Другови му, на размак, то исто учинише.

Гусињци одговорилише сложено, али овога пута подметнуше. Једно зрно поткопа се Милићу под опанак, те задими земља, а једно брцну Ђолу Медуњанину докољеницу.

Милић својим оприм очима видје, кроз дим, да су му сви ђетићи

на ногама, па покличе истргавши нож:

— Ха! соколови! Загон!

У трен заблисташе девет јатагана, и, као да их виле понијеше, полетјеше момци... али прије него стигоше на голијет, сузби их грозд метака из далека. Зрна, као грађ у мпожини, зазвиждаше око њих.

— Натраг!... Натраг! повика сваки обрнувши плећи, те у све махове трчећи, а за колико неби човјек вјеровао, стигоше у корјен Жиока, као момци „кадри стићи и утећи“.

Ту већ бијаху изван погибли, те посједаше за кришове, пребирајући сваки себе, је ли што изгубио у бијегу. Милићу зрно бјеше пребило кундак од пушке. Јолу из Лејешта одбило мали прст на руци. Мићуну Стравчанину окрњило маличак уху лијево. Лалићу, из доњег Момчета прстиго ремик, те је пашњачу с оружјем у руци донио.

Обиљежило сва четири новачка! поче Миљан Марков рођак Милићев.

— А боле ли те плећи, Радосаве?

— Боле, бога ми!

— А теби, рођо, куд ће! пајприје чибук, па латинку!

На то Милић плану:

— Рекох ја да ће овако бити!.. Знао сам ја!... Вељу ја: не тако! али ви: ела! хајд!... Држ сад!... Брука!... Тпу!... Камо срећа да изгибосмо с образом!...

Људи се згледаше. Знали су лијено да му се дотле нико ни у чем није противио, али му нико не одговори.

Милић зашкргута зубима, те му брчине завитлаше.

— Кога ја да слушам и ко да мени соли памет!? Светога ми Василија, мало ме стоји да...

А ну, канда не мисле окањивати се! прекиде га Оташ Медуњан, најстарији четник послѣје Милића. Сви се поисправише. Преко четрдесет бјелогоћа наврстало се на окрајници шипражја, али изван пуш-комета, пак се лагано примичу.

— Надају се, да-ти, е ће наћи кога рањена јал мртва, да га посје-ку! рече Мараш Убљанин.

— Није, бога ми, но мисле да смо на лијево обрнули. А ну, тамо се одмичу! додаде Никола Милачић.

— Ниједна вјера! Пасји скот! Опташе нас са Торача! Срећа е не стигосмо на чистину!... Ма ће је мени памет и кога да ја слушам, да силазим по виђелу!... Али хоће љу-ђи да ластвују, да спавају до дана као... хе! Али... Навалите који добар крш... а овђенак... па ту, да не буде рупа, па ћемо се ушанчати.

— Немамо се рашта мунити, јер нијесу они сметени, да насућу на планину! опази Миљан.

— Ама нијесам, ни ја сметен!... Чујеш ти, рођо, Светога ми Василија... Метериз, бре ћецо!... Хоћу да им барем цбану истрошим!

Ћецо својски прионуше, а он сједе и стаде дјељати већ кусасти чибук, пак узе Миљанову лулу, на-таче је, напуни је, пак чекаше док посједају.

— Бога м-и-и-и.. довргло би! усуди се рећи Радосав.

Да-ну, ти укреши ми огња, а не мисли за то! обрну му се мрко.

По што одби њеколика дима, зашкиљи једним оком, а друго избечи пут Оташа.

— Би ли имао рашта једном?

Оташ наслони браду на крш, а капу намаче до обрва.

Он бјеше најбољи гађач у Ку-чима.

— Бога ми, не уздам се! рече уздахнувши.

Милић опет одби десетак димова, пак ће опет:

— Да-ну, Светога ти Василија!

На то Оташ с кољена нанишани.

Гусињани се бјеху подијелили на три доста ријетке гомиле; средња је била двадесет, тридесет крока ближе четницима. Дружина промоли главе и прекиде дах.

— Тан!

Један у најближој рпи паде.

— Доље сви! викну Милић.

Легоше. Наста тишина као у гробу, само што усне четовођине пуц-каку једнако. док оздо загрми четре-сет пушака, а стаде прасак камења око четника, да су љуске штрцале.

— Ха, ха! рече Милић, трљајући дланом кољено, што је он у вијек чинио у весељу. — Ха, ха! угодише ми! Педесет за један! Знао сам ја! Нека нас испрате као сватове! Нека се троши, пасји скот!... Мир, ћецо, мир! мир! не користи нико!

Докле је пушчио по луле, ни-ти који копорицу, нити проговори, а тада он рече: „Што? зар су преки-нули шемдук?“ пак зашкиљи пут Мараша: „Да-ну, ти једном! Ама, онако, знаш, светога ти Василија!“ па се њешто предомисли и устаде, а у који мах устаде, у онај мах паде наузнак, главом међу кољена Радосаву...

Једна једина пукла бјеше одо-нуда, и та једина проли му мозак.

Погоди га посред чела.

Четници се скаменише. Свакоме се очи замутише, свакоме нестало крви у образу. Па онда се згледаше, као да се питаху: је ли сан или је јава? Па онда Миљан Марков зајеца, ску-бећи косе, — а бог зна бјеше ли икад у свом вијеку заплакао — и паде над рођаком, лелечући: „Леле мене, Мило брате! Леле Мило, дико наша!“... Тако је нарицао за њеко-

лико, док од једном искочи из засједе, као поаман, кликујући:

— Ха, ко је Дрекаловић! Да га замијенимо, да ни цри образ не остане!.. Ооо Гусињци! Де, не крите се, ако жене нијесте, као што се ја не кријем!

И стаде човјек на највећем кршу, као циљан. Гусињци га обасуше даждом зрна из потаје, те се дружини учини као да олово повињим, али не паде. То све би у колико би се прекрестио.

— Ха, Марашу! Оташу! Никола! Пејо! — стари другови! викну он, на што та петорица поискакаше. Али и Радосав, Јоле, Мићун и Лалић, ако и не бјеху кликовани, не заосташе, те сви стадоше викали из свега мозга, мијењајући гласове и изметнуше мале пушке, сваки по двије. Онима се доља вар утисли, да их је педесет у брду, а осталих њих, те у нареду, у сва махове, стадоше бјезати пољем. Озго се просу грозд, те готово свако зрно обали по једнога Гусињца, а осталијех у трен нестасе са видика.

— Нема се већ рашта, но да се одмах креће! рече Мараш гледајући сунце. Ево дан нагао, а по невидној поћи може се лако дићи, свако ко пушку носи од њих, те нас заоколити, па да ни га уграбе мртва! Чусте ли што рекох? Може нас црња задесити данас, но што је ова! Хајдемо-те! Ха, момци!

Та преплаши свијех, те без ријечи, четири млађа дигоше мрца. Радосав узе латинку и чибук.

— Лака ће вам бити та шака јунаштва, јер у њему не бјеше што друго! вели Миљан. Миштите напријед ти Оташу и ти Пејо, да крчите пут! Радосаве придржи му главу, а ви двојица, Марашу и Никола, одите испред мене! Тако! ха, сад, жив-

ље, да прије стигнемо Кучима на весеље!..

По тада нико ријечи не проговори, докле по великој помрчини а кроз љуте литице не стигоше гдје бјеху ноћили са живијем Милићем. Ту пожевицама усјекоше носила, а павсовима привезаше покојника, па одахнуше мало. Једини Миљан опет проговори, по што хукну:

— Суђено, да што!... Једна да пукне, пушта остала, па да њега погоди! Али, божа ти вјера, није право суђено, па ако ће ми се у гријех уписати! Да он погине међу нама живијема, онако, баш као од шале!... Хајдемо-те!

Опет кренуше истијем редом.

Зора их затече на граници Кривога Дола, првога села кучкога, што им бјеше на путу, те опочинуше.

Чим сједоше, Радосав се загледа у даљину и рече:

— Ја с вама доље не ћу, па да нећете бисад исјећи на комаде!

— Збориш? викну оштро Оташ.

— Ето то: с вама не ћу у Куче! поврну мирно Радосав, једнако укоченијем погледом.... Вас старије не може, заного, нико ничим прекорити, а ја бих био пријекоран, јер сам ево сам себи пријекоран, и радији бих, да сам јуче погинуо!... Промислите, ја кренух први пут с њим и он погибе и ми се ево врћемо... јесмо га замијенили, али се врћемо празноруци. Свако ће рећи, да му бјесмо ми млађи сутучни...

— Тако је, бога ми! унаде му у ријеч Јоле, ударив се дланом по челу.

— Јест, јес, тако је! потврдише Мићун и Лалић.

— Па куд би ти, дијете? Што би ти? запита Миљан.

— Ја... ха... макар у бестрв! макар да заглавим ће поштено, кад

није друге! одговори Радосав и сад их погледа.

— Ама, чоче, мислиш ли натраг, опет пут Гусиња? Сам!?

— Ја... ево зовем ове моје вр-
снике, ако хоте....

— Хоћемо, да ти је божа вје-
ра!... „Хоћемо, валај, па нам се никад
стрва не знало!...“ „Хоћемо, тврда
ти ријеч!...

— Па... као мислим, да крене-
мо куд на другу страну, д'ако се с
образом врнемо, или јуначки поги-
немо!... А оно, истина, не знамо ни
путова ваших, ни ваше јуначке
вјежбине, јер јуче настасмо, али ако
ћете нас упутити, — та питајући се
у Цариград дође!...

Старији се згледаше. Миљан се,
поред свега јада, насмијехну.

— Нек иду у Зету! рече Ни-
кола.

— Не ћемо, бога ви, јер опет
опет морали преко Куча, а

— А ну стани! прекиде га Ма-
раш, намрђен. По што сте баш пре-
гли, послушајте мене. Ено видиш
Соко! (Показа му планину к југу),
Дохватите се њега, па заноћите у
преслу, с ону страну, а прије зоре
спустите се до Кучког Хума, а
одатле ћете лако ка Хотском блату.
Тунак би могло бити што. Ако из-
несете кожу, врните се преко Хот-
скијех Корита на Косор, јер туда
ви је најпрече. Е, хајте, са срећом!

— Како би било, браћо, да да-
мо ћеци наше брашњенице? Што
ће нама већ? И да им дамо по који
фишек, — д'ако нам с добријем вр-
ну! запита Миљан.

Пристадоше и тако учинише.

Тада се Радосав прекрсти и цје-
лива Милића у чело, па у руку.

— Опрости ми, стрико, Бог ти
јуначку душу помиловао!

За њим редом приступише по-

којнику: Јоле, Мићун и Лалић, пак
отидоше.

Четири остала дигоше носила.
Миљан пред њина крену полако, а
на помол селу, он покличе:

— Ха! Ко је Дрекаловић! Ко
је Куч! пак изметну двије пушке.

Бјеше красно прољетње јутро.
Народ је врио по баштинама; кле-
пала и звонца на стоци тандрљика-
ла су по дубравама; весела српска
пјесма извијала се из груди дјевојач-
ких и младићких.

А кад се разлијегоше два пуц-
ња, па поклич, занијели све једни-
јем махом у Кривом Долу. За тре-
нутак укроти се свако чељаде, јер
видјеше зли биљег, пак потече свак
да се поломи.

— Погибе Милић Лала Милова!
викну Миљан кад се окупише.

Лакше је замислити него ли
описати како би Криводољанима на
тај час! Људи поскидаше капе гра-
јући, а женске закукаше.

Па кренуше, покајнице напријед,
људи гологлави за њима поиздаље,
па Мићун с обореном главом и ла-
тинком наопако обрнутом, носећи у
лијевој јатаган и мале пушке покој-
никове.

Двојица се одвојише, те потеко-
ше к цркви да звонима огласе жалост,
а један отрча напријед, да јави у гор-
ње Момче.

И тако, куд год пролажаху, звона
су звонила, покајнице се прикупљале,
те се преплело нарицање из стотине
грла; људи се придруживали к љу-
дима, јатмећи се ко ће га прихватити.
Свак је желио да може причати у
потоње вријеме, како је не само за-
пазио малог Милића, но га још и
носио.

Такијем редом стигоше једва у
мрак на Косор. Ту се скркло народа,
боже! Та једва је и одабраније до-
пало гдје сјести. Цијелу ноћ попови

чатијаху јеванђеља, а људи причаху о њему, све о њему.

А сутра дан, послѣ латурџије, сахранише малог Милића, „који је четовао тридесет година; који је на стотине гледао мртвијех око себе, што непријатеља, што дружине; који је свога вијека више блага плијенио него што га има и везир скадарски; који је посјекао два арнаутска барјактара; који је....“

А ко би побројао све што је доживио и учинио вијека свога Милић мали? Требало је чути записивање покајница и причање вреника му.

Дивно опремише ђеца Кучи свог Милића. Жемске остригоше косу на гробу му, а људи доваљаше циљан чело главе му, каква пема ниједан покојник у српскијем крајинама.

Другог дана разиђе се младеж, а трећега старији...

А по тада тек мали Милић поче живјети правијем животом, о коме јунак сваки снијева. И поче живјети уза жице танкијех гусала. Уз киту пјесама, које га слављаху, придаде се нова о његовој погибији. Пјесма се изви из гусала, млада, али обилазећи ломне Куче, оједри и налити се дивно...

III.

Други он.

Анђуша је дању једнако стражила на хумку, пред кућом. Врху ње, у честини младога лишћа дубова, узаврела јата врабаца, али поред тога, шушне ли што, жена стрекне и скочи, па кад види да се преварила, савије се опет. Оно једно око њезино закрвавило, али игра једнако, те назре ли да се што миче у најдаљој даљини, устане, па опет се згучи. И тако је њу сунце затјецало и остављало, — јарко сунашце ђурђевско, које би хтјело да свакога обесели!

Тешко јунаковој мајци!

Ноћу Анђуша легне у пустој кућици. Старе јој изломљене кости хоће да су ближе земљи; уморна вјећа мора да се заклопи, али у мозгу јој ври, баш као птице у чести. Ноћ се продуљи без краја, а ипак устаје ломнија по што је легла. Посрћући устаје и излази опет на хумчић. Зора, — рујна зора ђурђевскијех ноћи, што се смије кад изненади оне, који у милованју заспу, тако је њу налазила.

Тешко јунаковој мајци!

Сви су је у сусједству тјешили, нагађајући како ће јој милије бити, али по што би чула све разлоге, тада би тек из онога једнога ока бризнуле сузе.

Тешко јунаковој мајци!

Шесте ноћи видје што је било и што би могло бити.

Оживио Рецо, лијепи ђетић кучки, па је милостиво разговара, њу згодну невјесту. Једном она изађе пред кућу, а до мало се врати без једнога ока; из дучије је крв лоптила. „Што би?... За једнога бога, што би?“ пита Рецо. Ето што! Цијепала дрва, па одскочи љуска, па куд ће но у сред зјенице! По томе видје Рецо да му је невјеста зле талије. „Божа воља!“ рече човјек, али му се не поврати милост. По тада јој настадоше зли дани. Реца је нестајало по читаве недеље. Опјанио се ђетић јунаштвом, пак запустио инокосну, невјесту жену, да се мучи како ће се прехранити. Али Бог је обрадова дјететом мушким. И Рецо тада омеча, а њој ђаше право бити да и није. Пак напуни се кућа дјечице: у четири године, четири синчића. Сад јој придође нова снага; ништа јој тешко није било, ни криво, не би се мијењала са царицом....

Стиже јој глас да Рецо погибе у четовању. „Хвала да је богу! За то је јунак био да погине, а не

да умре у пепељаку! Имаће га ко замијенити и на дому и на јуначком попришту.“ Али се истога љета јави Морија, која је тражила само дјецу. Стисне својим крутијем прстима дијете око грла, а оно заковрне, дахће у мукама два, три дана, па пијехне. Морија је сврнула готово у сваку кућу у горњем Момчету и задавила гдје једно, гдје двоје, пак истрже испод крила Анђушина сва четири сина, три удави, а једнога, зар не бјеше јако стисла — или се и њој ражалило — те остави за заклетву мајци. Ето рана без пребола! Зла Талија не бјеше се одвојила од ње, но је чекала да јој кидише кад ће је највише забољети...

Но вријеме ако и не исцијели ране, а оно бар чини да зарасту. „Хвала богу кад Радосав оста! Хвала му, што га даде здрава и напредна! Хвала му, што га је одликовао љепотом, мушкџем срцем и војством, мимо његове врстике!...“ У Момчету се говори: „Ко је као Радосав Рецов!“ а кад мајка чује те ријечи, поиграла би од радости, да се не боји е јој је за плећима њена стара друга....

Сад мајка види да јој јединку воде љубу, па јој срце хоће да искочи од радости, помишљајући како ће њивити његову дјецу. И не мога да срцу одоли, но поигра дрџ. Кликће подмлађена Анђуша, размахује рукама и обрће се у ковитлац, па кад се измори, потече да се цјелива с другом, што је напрема њој играла — као што је обичај — и баш кад рашири руке према њој, да је загрли, видје ко је. Бјеше стара другарица, зла Талија. Мало Анђуша не паде, пак обрну главу, а тада видје да је сама с њом играла, јер остали народ начетао се око ње, па је у чуду гледа што ради. Тада опази

на хумчићу носила и на њима Радосава....

Анђуша прикупи оно мало паре што јој преоста, да јекне, па јој се глас оснажи, и она залелака из свега мозга.

Јован Милошев и стопањница му први допадоше, а за њима се напуни кућа чељади. Анђуши образи увехли и потавнили, а усне поблијеђеле. Гори као усијано гвожђе. Сви је тјеше и распитују је ли што јела, а кад допадоше да два дана није ништа окушала, потражише ракије у братству, па је залише. По што се мало прибра, исприча им, на претрг, што јој се призирано. Стара Живана поче се спремати да гаси угљевље. Сунце грану. Женске наложише огањ и наставише лонац.

Анђуша је гледала што се ради, па се од једном обрну најближем сусједу:

— Богом те кумим, брајо Јоване... Тако твоја не дочекала овога, учини ми њешто!

— Хоћу, Анђушо, што могу и без клетве!

— Хајде, брајо у доње Момче. Е сам разабрала да је отуда један с њим... Чекај, како се оно зове? А, Лалић Кићуна Станојева! Тако се зове. Па распитај, чуше ли што његови!

— Хоћу, Анђуша, с овијех стопа! Да си ми и прије рекла ћах поћи! рече Јован, пак се сакну по жеравак, који стави на лулу и пође, али кад крочи на праг, тргну на траг собом. Син му Војин — оно прикладно момче — како се бјеше затрчао, сукоби се с оцем, — сукобише се јако. Маломе се прекиде дах, једва изговори:

— Ето га, стрина!

Анђуши сину око.

— Ето Радосава! понови Војин. Тада видјеше чудо.

Анђуша не устаде, него скочи и истрча прва. Сви нагоше за њом, те се проли већ спремна здјела с водом за чарање; оборише се сточеве; једна жена испушти из руке ожег, који паде на ногу врачари, — граја и вардања.

Збише се свиколеди на хумку. „Јест он! Није он!“ Човјек на врану коњу, блиста му пушка о рамену, а пред њим крд волова — око десет — оборили главе и једва крачу! Откуда њему коњ!?

— Ама за бога, зар сте сви ћори, те не познајете Радосава? виче Војин. Ја бих га замотрио у стотину!

У тај мах коњаник, видје их зар, пак изметну леденицу и запјева, а погна брже коња и волове.

— Он је, он! викну Анђуша. Благо мени до вијека! Благо јунаковој мајци!

— Помага бог, јунаци! назва Радосав.

Бјеше поцрнио у мишку, а хаљине му изглибане као и коњ.

— Добра ти срећа, Радојица. Честито ти! Одазваше се сви.

— Благо јунаковој мајци! понови Анђуша, па му се објеси о врат.

Он се ижљуби са стричевима, те сједе.

Сви се начеташе око њега, пијући га очима.

— А ето! одговарајући рече Радосав, подвивши ноге и гладећи брчић... Бй њешто... као за првину није лоше!... Коњиц!... Десетак грла говеда!... Ова леденица!... Та, може поднијети за први пут!

Срмена леденица, лака као пјена, а извежена као смишљена, додавала се од руке до руке.

— Ваља педесет талијера, да је брат брату дава! рећи ће стриц Бајо Мирчетин.

— Ваља, богме! потврди Живота, пак устаде, отвори жвале вран-

цу, опипа волове и врну се на мјесто замишљен. Сви ћутаху очекујући његов суд.

— Није још напунио пету годину, а ноге су му добре. На Цетињу моћи ћеш узети за њ са седамдесет... рецимо... до осамдесет... за волове, хе! по десет, дванајст... за пушку педесет тврдијех, дакле до двје ста педесет талијера!... Није ти, дијете, отац толико шићарио ни за три године, кад му је најбоље ходило! заврши Живота.

— Благо мајци! поче опет Анђуша.

— Нека, бабо, прекини! Доста је тога пренемагања, но хајде да зготовиш што. Зар ће се овако овај дан провести!?

— Не, ва истину! прихвати брзо Радосав. Ја сам о томе мислио, но ето ме ти, стрико, претече. Хајде, мати... не, но тркни, ти Пуро, до торова, па ухвати два овна.

— Како рече, како? пита Пуро. Сад понови Живота, па Бајо, па Јован, па још двоје троје момчади из братства, то исто. Сваки се мучио да искаже што простије и што јасније: нека доведе два овна из тора Рецовића, иза села! И једва Пуро разумједе, пак одлети.

— Бјеше сирота, од брата Животина, јединак, а од рођења таки.

— А ти, мајо... Ама ти си бона?

— Нијесам, синко, но здрава, богу хвала!

Испричаше му што је било с Анђушом, а она се бранила, пак пође у кућу и женске с њом, да јој помогну.

Умукоше, чекајући да Живота започме.

— Па како дружина? Здраво?

— Здраво, хвала богу, само што се ранио Јоле из Лијешта. Ударило га зрно у мишку, испод рамена, али

му није пребило кости. А Мићун Стравчанин и он добио малу рану, њекако... око стегна, али је могао ходити, те добро.

— А од њих?

— А од њих двојица: шц! — Показа руком да су посјечени.

— А колико их бй?

— Би их: четири... пет... шест... седам, — али, за право рећи, нијесу се надали, но још ејели плећи-ма к планини, — не друкчије него као да су се намјестили! Примакли смо се, — промислите! — како смо могли гађати из малијех пушака!...

— А да ли нијесу имали паса?

— Јесу, него је дувао вјетар нама у образ, па, да-ти, с тога нас не осјетише. — Те онда Лалић рече: „Причекајмо!“ А ја рекох: „Не, но удри одмах!“ Тада они нанишанише из вељих пушака, а ја видих да нас огањ из малијех, па одмах загон, ако стану бјежати, јер немају куд, до равницом, или у воду...

— Дакле, то је покрај блата?

— Баш до њега, а стока пасијаше окрајцима, а овај коњ привезан за кочић крај њих!... Те оборисмо огањ из малијех, сваки по двије, на што се двојица извратише, а остали у све махове пољем!. Те ми загон, а они се уставише, па испалише у нас! Ту се по једном опет претурисмо огњем. Ја кренух пут оне двојице, а Мићун ме устављаше. „Не хајде“ вели „јер, може бити, да су још живи, но се притајали, да се замијене!“ Али, ја се не уставих, но истргох нож, а Мићун за мном, кад ли плану пушка из руке једноме и погоди Мићуна. Ја донадох и сврших оба. Бјеше онај што је гађао виши, мним, свом главом од Милете Ристова, а средовјечан илијепо одјевен. У толико ми опет напунисмо пушке и претурисмо се другом, ама Арнаути једва се могаху видјети

удаљини. Тада окуписмо стоку, онако с реда, и кад је угнасмо у брдо, Мићун поведе коња за говедима, а ми тројица стадосмо у преслу, бојећи се поточи. Кад одмаче Мићун, одмакосмо и ми, и све тако докле нас поћ не ухвати. А бога ми, право вам кажем, нијесам се надао да ће нас онако пустити...

— За иста, чудно!

— Ма ево што мислим. Могло би бити да су и они плијенили неђе стоку и овог вранца — јер ово је господски нечесов коњ — па било више дружине, те се, за нашу срећу раздвојили, а они које затекосмо омели се...

— И то може бити!

— Те ми у зору, преко Корита, у нашу границу. Бројимо. Угод четрдесет и четири грла; а остало је, ја мним, још толико их украј блата. Право да речем, око дијела није било ни рибичи. Равијелили смо говеда на четвртину, па нас се пождребасмо. А онда Мићун рече: „Браћо, да не бй Радосава, ми не ћасмо кренути, но би се данас брука била с нама по Кучима, а овако се врћемо с образом, као мало ко! А у потоњу да не послушасмо Радосава, ко зна како се ћаше обрнути! И за све њему дугујемо! Он се први загнао пут оне двојице и први стигао, те, посваком разлогу, све што је при њима затекао, све је његово. Је ли овако, браћо?“

— Јест! рекоше.

— Е, онда, коњ је његов и све четири мале пушке. Али, мислим, не ће нас издвојити, да и ми узимамо чим похвалити се! За то нека одабира леденицу, а вранац је његов!

— Пристајемо! рекоше.

— Пристајем и ја! рекох, па изабрах најбољег вола из мога дијела, те га поклоних Мићуну.

— Учинио си као поштени ђетић, а и они исто! похвали Живота.

Сад они њему потанко испричаше о укопу малог Милића и о збору што га је на Косору било о младим четницима.

— Хвалилису те Миљан и Оташ и Мараш и Никола и Пејо! По души, сви!... Миљан Марков, причајући како ти Милић главом паде међу кољена рече: „И чујте ме добро, Кучи, оно би њеко знаменије! Ако они ђетић не погине за рана, оставиће имена као икоји Дрекаловић!“ Тако рече Миљан Марков!

Радосав се зајапорио, очи му зврче. Пошто протра брчиће, обрну се Животи.

— Изабери, стрико, вола од овијех кога хоћеш! То сам ја одмах наумио, е знам да ће ти добро пристати уз Китоњу, за краваца.

— Хвала ти, дијете!

— А ти стрико Бајо, узми онога Галоњу! А ти стрико Јоване, узми онога Медоњу! А вама, браћо — рече рођацима — кад продам коња, даћу по два талијера, да купите праха.

— Хвала! Хвала! Хвала!

У то Пуро бјеше довео браве. Млађи помогаше одријети и наложише огањ у обору. Радосав оде да трене у кућу, гдје је Анђуша одавно слатко спавала. Осмијак јој играше око усана. Стричеви, након прилично дуга договарања, развиђаше се по Момчету да, позову главније људе на част.

У подне посједа под храстовима око петнаест људи, крај пецива и два мијеха вина. У потоњу дозваше и Анђушу. Ту се проведе у веселу разговор. Радосав мораде испричати свој поход, али све потанко, не изостављајући ни једне ситнице, ни једне ријечи, који је њеки од његових другова путем изговорио.

За њим, постарији, редом причаху своја четовања. Кад Живота почме: „Ја, једном...“, остали знаду на памет готово сваку ријеч, коју ће изговорити, јер им је то више пута казивао. Али, поред свега тога, слушају пажљиво. По што се обредише, дохватише се старијех јунака, све од Дрекала до малог Милића.

Мрак их раздвоји...

Не прође много, разгласи се по Кучима да Хоти траже од њих крв свога барјактара.

— Како! Погину им барјактар тако мукло! Тек послје толико, чује се за то! говораху ђеца Кучи.

Јест, богме! Посјекао га Радосав Рецов из горњег Момчета. Онај лијепо одјевени Арбанас, на кога се Радосав први загнао, који је самртан гађао, бјеше главом кржави, високи Цин-Кол-Тон, барјактар хотски! Коњ бјеше његов, којег је годину прије, Цин-Кол-Тон плијенио, кад је крај љеша посјекао оглашеног Арбанаса. По словину стоке бјеше барјактере, те је дошао био да је обиђе. Оно четири, пет, шест, седам друга, што бјеху уза њ, бијаху му племенштаци. Што Радосав није знао кога је смакао, то му не смањи заслуге, јер Цин-Кол-Тон, бјеше крвник кучки, — дужан је био шест глава.

И једно момче, једно голобrado момче кучко, посјече својом руком славнога, крвавога, високога Цин-Кол-Тона, дику свијех Хота, страшило њихових непријатеља!! А Милић мали, свега свога четовања није укинуо до два така!..

Диже се граја међу ђецом Кучима, а посред граје излети пјесма како: момче из горњег Момчета, по имену Рецов Радосаве, при погибији Милић четовође, зарекло се момче осветит' га, осветит' га замијенит' га, баш јунаком према њему, а баш гла-

вом Цина-Кола-Ђона, или своју изгубити главу, — а што рекло, момче учинило и т. д. Заврши се: настао је ђетић у Кучима, каквог не би од Дрекала славног, он ће јаде задават' крвницима'...

Хоти од своје стране дигоше Радосава још више, према Цин-Кол-Ђону, да им не буде замјере од кога им погибе перјаница! У својој пјесми, до душе, рекоше да га је убио из потаје, али да се загнао на њега жива. Назваше га: „Трим-Радсав-Ређ-Илеук“ (јунак-Р.Р.-јунак већи), који, ако и јест младић, али је тврђег срца него: „Трим-Мил-Ивог“ (јунак Милић мали). Радосава да је родила љута Кучкиња, ашикујући са Змајем, јер само тако пород мога је доћи главе Цин-Кол-Ђону. Пјесма се њихова завршује: али ће се Радсав-Ређ мало прољећâ нагледати, јер ће га ђеца Хоти погубити, и то тако срамно погубити, да ће Дрекаловић зажалити што он је икад било...

Рецовић је дознао за догађај доцније него његова дружина.

А ево како је било.

Радосав је поткивао вранца, Анђуша га држаше за оглав, а Војин Јована Милошева додаваше час клинце, час клијешта и маљиц. У тај мах иђаше брзим кораком пут њихове куће њеки човјек, те кад их угледа, затрча се, зграби капу Радосаву, пак се измаче поигравајући.

— Муштулук!.. Муштулук, Радосаве! повика предушујући и витлајући капицом.

Анђуша испусти оглав, те вранац откаса из обора, храмљући на једну ногу.

— А што би? рече Радосав најприје пренеражен, пак се насмија кад познаде Лалића из доњег Момчета. — Добро ми дошао!.. Шта би?

— Би.. да си посјекао знаш кога?..

Знаш ко би онај, теси га посјекао, а? — Не.. знам! једва изговори Радосав и поблиједи.

— Е, па муштулук дај ми!... Посјекао си Кол-Цин-Ђона!.. Разумијеш ли? Главом њега!

Радосав:—!!!

— Високога, крвавога Кол-Цин-Ђона, барјактара свијех Хота! Разумијеш ли сад? Хоти траже дванаест наших у замјену... Дај муштулук!

— Не шали се, тако ти... твоје главе! рече Радосав. Глас му је дрхтао.

— Не био ја Дрекаловић, ако се шалим! Да бог да, срамотно ја погинуо, ако се шалим! Не ђетићи, Радосаве брате! То што ти кажем истинска је истина, а знају већ готово сви Кучи, а мислим да их је кренуло још, да ти јаве, но ево ја уграбих!

— Е, кад је тако, да си ми богом-брат, Лалићу! повика Радосав љуби се с њим, пак отрча у кућу изнесе очеву леденицу, која је била на гласу због љепоте. — Ево ти за муштулук, побратиме Лалићу, а по сад до потоњег даха, да гинем за тебе! И онет се пољубише.

Војин отрча, да разгласи, на што дођоше: Живота, Бајо, Јован Милошев, Тома и Преле Бајов, Крцун Животин, Пуро, — а да и не набрајамо женске главе и дјецу. Људи грајући извргоше пушке по једном, вичући: „Ха! које Куч!“ Жене се скркле у обору око Анђуше, која без прекида викаше: — „Благо мајци!“ љубећи се са другима. Али у њеке Анђуша поведе у кућу Јокну Јована Милошева. С њом се она у вијек најљепше пазила. По што затвори врата, бризну плакати. „Куку мени, моја друго!“ — „Бог с тобом, Анђуша! Да нијеси памећу шенула!“ — „Ах, нијесам, јадна, но хоћу, страх ме је! Куку мени!“ — „Ма, што је,

ако бога знаш!?" — „Како што је, црна друго? Зар не видиш, на што ово слутити!? Зар је ово на добро, Радун!? Да се он огласи мимо сваког у племену, а јоште дијете. Као што не ће живјети! Тешко мени!... Тешко јунаковој мајци!...“

Прекиде јој зашпијевање грозд пушака, те истрчаше обје на двор.

Крцун Животин сложи танко гласовито:

„Све у славу бога великога,

„А честито брату Радосаву....

И опет затутњише пушке са хумка, а њима се одазва грозд из села.

Сељани су трчали ка Радовића кући.

Радосав, стричеви му и стричевићи, не знају куд ће прво обрнути. Убише једнога вола, нека буде варена меса, па поклаше неколика брава за пециво. Пуро и Тома отрунаше у Медун, по вино. Жене такође прионуше; сваку допаде посла.

И опет се у весељу проведо до мрака. Радосав је сједио у зачељу, међу Животом и њеким Пураном Гајовим, оглашеним јунаком. У заставу посадише Милету Ристова. Овај кад би међу људима ходио, чинило се да на коњу јаше, — толики бијаше.

Пернате ријечи намијењене младоме јунаку, дизаху га, те му се чињаше да ће полетјети; али за тијем, осјећао је да су му плећи нејаке, да поднесу силни невидљиви терет, што се спуштао с виса. Видје момче да по тада већ није свој, да ће му сваки корак народ пратити, да ће се чак нагађати и шта мисли, — да ће робовати нечему, што има стотине глава и стотине руку...

По вољи свијех, а највише по вољи стрица Животе, сутра дан Радосав и Лалић кренуше низ Куче, поведавши већ прослављеног вранца. Радосаву. Преле Бајов зајми свој

повишати гуњ; од осталијех брастве-ника даде му што ко, што је који најбоље имао, од опанака до капе; сâм је имао красне токе очеве, а већ знамо какијем се оружјем могао подичити. Сину соко Равосав Рецов, те би тако зачинио сву црногорску војску, од крај Мирца до крај Куча.

На Лијештима прихватише Јолу, а па Стравчима Мићуна, те млада четири јунака заређаше од села до села, свуда прихваћени лијено. Свуд се говорило: „Нема ћетића као што је Радисав Рецов!“ А дјевојке још додаваху: „Благо оној којој буде сућен, јер му љепоте нема у свој земљи српској и латинској!“ ...

Дочек би најљепши на Косору, па старици свијех Дрекаловића. Ту их је Миљан Марков частно три пуна дана, ако је и кајао малог Милића. При растапку пак изненади стари Радосава. Изненади га тако, да се нико не би могао домислити

како пред њим кад бјеху, по што се већ изљубише, рече четовођа потресен:

— Мој синко, ја сам већ гропуо! Ближи сам гробу, него дому... Прихвати ти аманет

Пак се маши руком иза себе — стајао је на прагу — те изнесе... латинку!

Да што, Милићеву латинку!

— Узми је! узми! рече заблену-ту момку. Добра срећа Дрекаловића накнадила је тобом Милића!

Радосав га пољуби у руку, пак принесе к уснама цијев, па се заврже њом и отиде са дружином.

И то се брзо разгласи по крајини, те је и дијете знало за ријеч Миљанову: „Да је добра срећа Дрекаловића накнадила Милића Радосавом!“

Па тада он поста — он.

На Петров дан у јутро каза

Анђуша најприје Јокни, па цијелом малом братству, да је он одјахао пут Цетиња. А братско, код цркве, каза сељанима куд је он отишао. И све до граница крајине кучке, знало се и говорило да је „он“ прошао.

Ето како постаде други — он.

Настала му тек двадесет прва година, па да то постане!

На Цетињу продаде он вранца за осамдесет мање два талијера и познаде се с господом, којима бјеше глас о њему допрљо.

Весели Радосав купи бreme праха и олова, те отпрати у Момче, гдје му је онет први посао био да дâ Тоши и Прелу Бајову и Крцуну Животину, по два талијера. Анђуши донесе један лијеп ђемер, платна прекоморског и трговине од сваке руке. А не заборави ни стрину Јокну Јованову, ни остале стрине, снахе и родине, ни сиромаша Пурана.

— Дobar ли је он, хвалимо те боже! Јунак а милостива срца! Рекло је женске...

— Као ко не ће живјети! понавља Анђуша своју пошљевку.

До илиштака проведе се весело у младог Редовића и око њега, а у то доба, једне вечери Јоле, Мићун и побратим Лалић, по што су до влашића сједили и шаптали са Радосавом, Тошом и Прелом Бајовим и Крцуном Животиним, одоше „без збогом остај“ изнад села.

Већ глас — који и по лонним Кучима не запиње — бјеше долетио у горње Момче да је Хади-Алија-бег Османић, крвопија зетске раје, заглавио у својој кули у Голубовцима, гдје је са њеколико својих делија дошао био на љетиште из Подгорице. Страх је — вели — захватио Цијелу Зету, Спуж и Жабљак. Није шала, на сред поља зетскога, у сред његове куле, поред његовијех пет момака, погибе он и

момци! А побн их чета Радосава Редовића — а да ко други! А Османића погоди он главом, из Милићеве латинке. И понијеше плијена за приповијест! Осим оружја и силнога новца, одјавише ситне стоке и крупне и њеколика коња. А, баш, као пред погибију, Хади-Алија бјеше дојадно раји, грђе него икад прије. Бјеше ударио кулук и намет, и за старе њеке дугове, за које нико не знађаше, глобио кметиће, Али ето и плати, д'ако се други опамете!... Него, јад је што и од четника један погибе, а један се тешко рани...

Одмах ђеца Кучи почеше сумњати да не погибе он?

Пете вечери, њеко у горњем Момчету јави да тројица носе четвртога.

На то завитљаше зубље по селу — бјеше поћ без мјесеца — и крену свако мушко одрасло у сусрет. Крило се од Анђуше, али ко ће затајати од једнога ђезина ока? Те и она, преви се а стисну зубе, пак потече за људима. Вад се среташе с носилама, баше се чути да је муха прозујала.

— Ко је то погинуо? повика Живота.

— Нико, ако бог да! одговори Преле Бајов... Ја се маличак ранио!

Носиоци, хучући, спустише рањеника. Отац му Бајо пагну се падањ.

— Не тичи, да не позледиш! вели Преле. Пребило ми голијен, ама на исто мјесто, као и стрицу Животу, оно... давно...

— Е па весело! Шта је то!? Ништа! Хајд да замијемимо ове! викну Живота.

Понијеше га четворица.

Радосав, бјеше зелен у лицу, а очи му упале. Кад угледа матер, стаде пред њом, круто је погледа, али се савлада, обори главу, пак одмаче пред свима.

Људи идући стадоше распитивати четнике.

Све је било као што се бјеше чуло. Погинуо Лалић. „Уби га“ вели „потоња што пуче, кад се загнасмо у кулу. А Преле се рано прије... Кад Радосав видје побратима мртва, већ ријечи не проговори до доњег Момчета, до куће Кићуна Станојева. Ту одуши. Плач га имађаше задавити.. Илијен смо продали њекијем трговцима, с којима се бјесмо договорили да нас чекају на граници. Од свога тала, даде четовођа два дијела Кићуну — као што чињаше покојни Милић. А, поврх тога, даде мајци Лалићевој двадесет дуката. Ту се раздвоји од нас Мићун Стравчанин, а ми ево!“ исприча, Крцун.

Анђуша је пошљедња ходила за поворком, права као пшеника, понављајући често:

— Благо јунаковој мајци!

Радосав је боловао недијељу дана; друге недијеље устаде, али је бјежао од збора; треће постаде какав и прије бјеше.

Анђуша у све то вријеме једнако се састајаше на само с брајом Животом; части га, из јутра ракијом, од подне вином — а има одакле, кућа је већ пуна свега Радосав, као и сви у сусједству, види то, али се чини невјешт и одмиче се од стрица. Једном пак не мога умаћи, јер га Живота ухвати за руку.

— Чујеш, дијете, ти се стављаш о чем ми стара говори! Је ли? Реци право?...

— Па... од прилике!.. Шта може бити друго, до наговора те, да ме жениш?...

— А реци: има ли право?

— Па... није хитће. Могу и друге јесени.

— Могао би, да си други, и до три, и до четири, али ти мораш то учинити прије свијета.

— А за што ја морам?

— За то што би ти могао лако погинути, па би ли рад да се истражи Рецово кољено, те да ти мајка остане самохрана у пустој кући, а?

На то Радосав обори очи и сједе.

— Видиш, моје дијете, да имам правб. Ја те не кобим, нити слутим — ни дао бог! — али говорим како мора човјек говорити. Него, изабери кога знаш, па крени у загледачину. Хоћеш ли у Пипере, у Бјелонавлићс, у Црну Гору гдје му драго, па ако ћеш и у Васојевиће, или у Херцеговину, — није свуд засједа. Добријех кућа по нашем народу колико се хоће, а теби ни твој дому, хвала богу, није мане, па што би боље? Дакле, трси сад, намери се!

— Кад је већ до тога ја нећу ни с кијем, него с тобом, па куд хоћеш!

— Па добро. Хајдемо најприје у Пипере. Сврнућемо у њеколике куће, тобож, с послом, па одатле куд нам камаше. Хитће није, а трошка имамо!

Сутрадан зором, на велику радост Анђушину, Радосав се одједне у најљепше рухо и крену са стрицем. Али, на велико чудо материно, другог дана у први мрак, ето га натраг.

Бјеше весео. Шали се. На сваштања, којима га обасу, он одговара шалом. Анђуши досади, те потече к брају Животи. Тамо пађе пуну кућу. Сусједи чули сви за њихов повратак, пак наврли да разаберу шта је.

— Шта је? шта је? Чудна чуда! Као да треба ходити у бестрв, да се пађе комад жене! Хајте сви лезите, и ту Анђуша! Ништа чути не ћете! виче Живота, смијући се.

— Ама хоћеш ти снаси казати, мој дјевере, мој злаћени прстене! тепа му Анђуша, па га пољуби и загрли.

Сви пренуше у смијех.

— Е, хоћу кад ме милујеш. Дакле, нашао сам ти замјеницу. Сретна ти била!

— Честито! повикаше сви.

— А одакле?... Чеговића?... Је ли чему?... закупише га женске.

— Кћер Милуна Перишина из Пипера... Зову је Итана... Бога ми није ружна, само што је овлика! — Живота исправи свој чибук.

— Шалиш се, или од збиље говориш? рече Анђуша, намргођена.

— Вала', ако узбуди три прста дуља од мога чибук, онда...

— А је ли барем црнијех очију?...

— Јест као... у мачке!...

— Аох! Аох! заграјаше друге. „Ситна а зеленијех очију!“ ... „И така се свиђела Радосаву?“ ... „Ту није чист посао!“ ... „Опчинила га, да што?“ ... „Је ли што он узимао из руку ђевојчине матере?“

— Прекините, ђаво вас прекинуо свакоју! Слушајте! По што већасмо у кући Милуновој и крену смо да лијегамо, пришапта ми он:

— Сутра зором можемо натраг, јер не треба већ да тражимо!

— А што? Што би? Што ти суну ноћас? питам га.

— Ништа! Ја сам себи нашао цуру.

— А коју?

— Па, ево ову Милунову... Ову што је зову Итана!

— Ову мајушну!? рекох у чуду.

— Била... колика била, за мене је добра...

— Па, лијепо! прелијепо! прекидох га брже боље. Теби мила, свакоме мила! А, ва истину, од добре је куће, а прикладно чељадашце...

— Пи! брајо! и ти му одмах по вољи!... „Аох Живота што рече!?“ ... „Ах, богу одговарао!“ ... Малена а плава, па прикладна!“ ...

— Носи вас ђаво и с њом! издера се Живота, устајући... Као да

је мени до њезина носа и очију!... Најпослије, нека слуша ову бабу и њега, па пита је коме стало колика је и каква!... А сад не грајте, јер ћу лећи!

Женске паставине тихо. По што добро штипање „плаву жужицу“, која се — бог зна којим начином! — наметнула њему, у потоњу обрнуше пјесму. „Чудна ми чуда, најпослије, ако је и малена!“ ... „Као да се све лактом мјери!“ ... „Та, коњи се мјере пећу, а чељад намећу!“ ... „Као да само црне очи виде!“ ... „Нека она буде радна и послушна, а лако ће се за њену љепоту!“ ...

Анђуша усни те ноћи да јој је снаха колико кудјељица, па, мало по мало, уз Радосава узросте као јела; а зелене јој очи поцрнеше гледајући у његове.

То је сјутрадан испричала Јокни и баби Живани, те све три, након дуга и дубока размишљања, испридоше из тога сна добро пророчство.

Исте недеље одоше Живота, Бајо и Јован у Пипере, да испросе Итану, кћер Милуна Перишина, за Радосава Реца Мрваљева.

Пред Лучин дан крену кита и сватови.

Кум је био Миљан Марков, прикумак Оташ, стари сват Живота, барјактар Мараш Убљанин, војвода Пураш Гајов, ручни дјевер Војин Јована Милошева, као најближи рођак „његов“. Били су ту још: Никола Милачић, Пејо Лазињанин, Мићун Стравчанин, Јоле из Лијешта и још тридесетина друга.

Такијех сватова не видјеше догле Кучи.

Свак се зачуди невјести.

Малена је раста, али то се онази кад стиже уза какву мушкобану, а кад је видиш саму, не пожелиш је височије. Очи су јој великачке,

плаве, али из њих врца весеље, као из ведре неба. Па, коврчасте косе опточиле јој глатко чело, по коме би могао писати. Па, усне мале, а врху њих заострљен носић. Обрашчићи округласти, груди пуне, мишице једре, а танка струка, а маленијех руку и ногу... „Баво би га знао! Плијенила је срце Радосаву, али по што се добро размислим, није чуда!“ говораху ђеца Кучи.

Анђуши „куђељица,“ омили од првога часа.

Као што је ред, Итана није се раздвајала од дјевера Војина Јованова.

Дивота их бјеше видјети једно уз друго.

Јована се још не бјешехватила наусница, а згодан као смишљен. Осим тога био је добар гуслар и знао је сила пјесама на памет. Кад он обори вјеће, а превлачи гудалом и пјева, не би човек цијеле ноћи очију свртао с лијепе му главе.

— Какав је видјети га је још јуначкога срца, не би му друга нашао! шаптаху његови вреници.

— А дијете је још, јадни! Имаће кад отврднути! брањаху га старији.

— Аја, богме! Кад је њега страх ноћу из куће изаћи, није то Дрекалова крв!.. Та, жене му се смију, болан! говорио је Крцун Животин.

Пир је управ трајао три дана, али се пошљедњи сватови разиђоше тек осмога јутра, кад удари први снијег.

Мело је два дана и двије ноћи, те га би у селу до кољена, а у планини затрило једе и букве.

— Нека га, нека! Несталога кад ја рекла! говораше Анђуша, весела што ће јој се син скрасити дома, да га и није воља.

Настаде тишина, па духну сјевер, те се све смрзну, па опет навали снијег.

У кући Рецовића сијело сваке вечери. Игра се и шали па стотину начина. Невјестица је стидљива, али кад се зајоса весеље, понесе и њу, те у враголанству и домишљању, нико јој ни примаћи! Кад се закикоће, глас јој звони као сребрно звонце. Сви је нарочно задијевају, и он исти, само да је чују. Кад и томе дође крај — кад Анђуша брекне на кудјељицу — онда напопану Војина да отпјева коју. Тијем се обично зачињао и завршивао посјед.

Зима је дуго трајала, предуго за Радосава, који се бојао да ко и не помисли: е му је тешко растати се с убавом Итаном. По Ђурђевоу дне још за десетак дана бијаху путови затворени, али ударише од мора вјетрови, те се поче снијег растапати на сав мах.

Пред Тројичин дан нестале Радосава и Крцуна.

Сад понови би: тешко јунаковој мајци!

А дивот би: тешко јунаковој љуби!

Не чу се за њих три дана, пак увратише у село са лијепијем друштвом. Миљан Марков, Оташ, Мараш, Никола Милачић, Пејо Лазињанин, Мићун Стравчанин, Јоле из Лијешта, са још двадесетак момчади из свијех Куча, дођоше с њима. А у Момчету придружише се њима: Живота, Јован, Бајо, Крцун, Хроми Преле, Топшо, Јован Милошев, Пуран Гајов, Милета Ристов и још десетак млађи. Одатле кренуше по највишој музгавици у Пипере, у тазбину Радосављевоу, гдје пристаде у за њих око двадесет добријех пушака.

Велика, права чета.

Дуго би било причати све куд су ходили и шта је с њима било, али треба казати да су се, након дуга веркања по арбанаским планинама, нагнали најприје на Хоте,

пак на Клименте, па на Гусињане, и од свијех — а особито од љутих Гусињана — покор починили и силну им стоку плијенили. Од познатијих четника не погибе ни један; ранише се, али лако, Оташ и Перо Лазињанин. Од омладине погибе у првоме загону Преле. Чудна ствар да му пушке изломише ону рањену ногу! Након њега заглавише, два Пипера у Климентима и још три Куча око Гусиња. Али шта је то према погибији непријатеља! Та, самијех глава уграбише двадесет, а камо остали мртви и рањени! Таке среће нико не могаше замислити, докле се не деси.

А што је тако проишло, заслуга је била највиша Радосава Рецова. По његову свјету бирале су се засједе, по његову прегнућу, загонило се кад је најзгодније било.

То му признадоше у повратку Миљан, Оташ, Мараш, Никола, Пејо, Живота, Пуран, који од тада потурише своје дуге пушке и четничке торбице. То потврдише и сви остали Кучи и Пипери, који се десише у томе славном четовању.

„Као коме је бог дао да изнесе ногу мимо свакога!.. Божја, да што!“

И куд ће срећа да га сrete не само на страшноме мјесту, него и у његову тихом гњездашћу!

Војин га дочека на граници Момчета!

— Сретаи ти син!

Другови му четници, — ако и бјеше носила међу њима, — истурише пушке. Сељани се одазваше, те је грмјело докле дан не нагну.

Тако бива кад се човјеку обрне! Свак је о томе говорио као о неком чуду. Опет се пјесма изведе. Јединој Анђуши толика срећа на зло је слутила, али своје црне мисли не исказа никоме, осим Јокни и Живаги...

Другога прољећа поведе он са

собом само девет другова, и то ни једнога од пређашњих, осим Мићуна Стравчанина. Дуго је зачамао негдје у Кастратима, али је лоше среће био, јер плијена мало захвати, а остаде му тамо понајбољи и најмилији друг — Мићун.

Осам дана пошто се врати, зацилика му други син у кући. „Хајде, нека је бар та накнада!“...

Треће јесени, са исто толико друга, стани се на домак хотскијех глада. Кад видјеше своју згodu, подијели се чета на удорац и заставу. Пред удорцијама, постави он Крцету Животина, а сâм рече, да ће остати у застави, и устави крај себе Јола. Тако учини, јер је био с њима Војин Јованов — први пут — а он га не хтје пуштати искрај себе, ни намјештати на зло мјесто.

По наредби вођевој, изађоше један за другим из шуме, па прегацише њеку малу раван, до једног брдевка, гдје им је требало раздвојити се. Напосред Јоликоше под брдо, просу се озго плотун...

Један од њих паде.

Војин изгуби свијест, те потече право к непријатељској засједи. Два Хота искочише голијем ножевима пут њега. На то Јоле потрча за њим, обали га, па преко њега убије једнога бјелобаћу, али други обори Јола, па потече к обојици. Радосав се у тињи час стани украј њих и смаче Арнаута, него у исти мах паде и он ницице. Згоди га зрно из мете-риза.

Дружина допаде и одвуче их сву тројицу у шуму. У томе се рани лако Крцун.

Војин устаде чим га пустише. Радосав јекну звјерајући очима, пак се онесвијести. Грдна му је рана била. Ударило га у једно раме, па избило на друго. Јоле не копорну, јер га згодило посред срца....

Да не би Крцуна хаху и остали заглавити, ако и бјеху у заклону. Али он управи работом, те у прве хладове кренуше натраг, посећи два мртва и трећег једва жива.

Глас о њиховој погибији претече их.

Стара, пред гомилом народа, дочека их записјевајући:

— Тешко мени, јунаковој мајци!

— А ето што! Поведосмо са собом злу талију! рече одмах Крцун оцу, показујући Војина... Због ове ђевојчине изгубосмо. Да сачува његову лијепу главу, изгуби своју Јоле потоњи друг његов из првог четовања!... А и он ће заглавити!... Сва је прилика!... Рекох ја кад кретамо: Не води, Радо, Војина! Не води зле талије!... Он је за сватове, а не за четовање!... И, ево, погодих!...

Док је Радосав лежао рањен, кад се још није знало хоће ли пребољети, прида му се кћер. А по што се поче придизати, око њега изненада паде логот старца. Два, три дана, Анђуша је бунцала којешта, а најчешће: „Благо јунаковој мајци!“ ... „Тешко јунаковој мајци!“ — и у томе премину.

IV.

Што учини!!!

Прођоше двије године.

Радосав је оздравио, само што не може лијевом руком, како би хтио. Може њом пушку придржати, огрнути се, али не капу дотаћи.

Он се већ није момчио. Обрка тио много; око ушију удариле му сиједе; кожа му жуткаста постала; црне му очи гледају поуздано свакога; кад сиједа међу људе, не снбива се; не говори прије него што размисли. Осим свега, највише га одликује његово добро срце. У братству, у селу, у читавом племену,

гдје је невоља, ту притече Радосав. Прави јунак и човјек.

Итана бјеше престала рађати (по мишљењу бабе Живане, за вазда), те се угојила. То јој мало поквари струк, али јој глава поста љенша. Итана је вриједна домаћица. Држи кућу, њега и дјецу, да не може боље. Итана је права „стопаница“, јер куд он оком, туда она скоком. Итана је такођер болећа срца, те гдје је жалост, ту је она плачи-друга и тјешитељка. Њезиним опет досјеткама нема краја, а свака јој угоди, да би најтужнијег насмијала. Сам Радосав, кад га обрвају зле мисли, рече јој: „Да ну, ђевојко, разговори ме!“ Зваше је „ђевојком“ откад му роди најстаријег сина. Итану свако поштује, сваком је мила, а њему најмилија.

Малом Рецу бјеше настала пета година. Растао је као из воде. Био је очев раста, а материне главе и

Мрваљ, пак наликоваше дједу покојном. То је свако говорио. Ама — веле — дједова глава, струк, поглед, па чак и ход. Живота га не зваше друкчије него: „Ђеде Рецо!“... Још се рекло: „Да је главу овога млађег пренијети на труп старијег, па да видиш соја!“

Ђуша мала, обличјем бјеше се уметнула на покојну бабу. А Анђуша — бог да је прости — не бијаше између ружнијех жена, докле не оћори.

То троје дјечице бијаху милокрвно, и бистра ума, те можете мислити како их је свако пазио, а како Радосав.

Он их је управ мазио.

Њаше подјетињити уза њих и забављати их по читаве уре. У свој крајини не бјеше жене тако понешене за дјецом као што он бијаше. Другима би то зазорно било, али ко

ће што замјерити Радосаву Рецову? Кад би у чету полазио, није се освртао на њих, но се одмакни брзијем корацима, али би накнадио у повратку. Чим стигне, било које драго доба, одмах их тражи, а и дјеца зажеље се баба, те се приви уза њ. Свакоме, особито женскијем, засузиле би очи, гледајући „како соко љуби своју пилад.“

Послије „та́ла“ и мајке, дјечица су највише пријањала уза стрика Јована, пак уз бабу Јокну. Јован Милошев бјеше се сутурао у њеки понор, сијекући гору. То је било прве јесени након смрти Анђушине. Радосав је ваљао стрини као прави син. Исте године удоми јој добро најстарију кћер Бојану, а млађега јој сина Мираша намјести као пристава у Миљана Маркова на Косору. Још старој даде стоке и њешто новца, да прекрију кућу и набаве што им бјеше најпрече. Јокна, Војин, Мика и Пејо Јована Милошева, бијаху њему и Итани сасвим као своја чељад. Оборски зид међу њима бјеше се развалио, те зјао широки пролаз. Стара већ га не зваше „наш Раде“ него „мој Раде“, а да га је стигао један од стотина њезинијех благослова, ћаше постати више њешто него цар какав. Остале бабе по селу завиђаху јој. Обична је била ријеч међу њима: „Ето једина у Момчету обудови за своју срећу!“

Војин се бјеше протегао — готово растом стигао Радосава — и сукао танки црни брчић, који му прелијепо доликоваше бијелим, дугуљастим образима. Капа му једва стајаше на густој коси. Така глава а на таком трупцу бијаше ријеткост и међу „ћецом Кучима“, гдје се заиста није истражио лијепи сој људски. Куд год је Војин пролазио, свуд су се стјецали погледи на њ, па и да би био самодесети; а његов лик остајао

је у памети народу, а, богме, дјевојкама у срцу. У селу га зваху „лијепи Војин.“ Међу омладином у браству помињао се мало друкчије. Таху вреници рећи: „Она наша дјевојка!..“ „Како није дјевојчина, кад изгибоше људи с њега, а по тада он није пушке одапињао!!“ Али се тако говораше, кад не би Радосав чуо, јер га је он бранио. „Нека мој Војин буде чојак, а просто му што није јунак!“ Итана текођер не даваше писнути против њега. „Ко да ми кори златнога!?! Пјега ће снашица оженити, јер не може бити чојак, докле га жена не крети!“ А већ је знао сваки да му намјењује њеку своју родицу, на гласу због љепоте.

Војин је био радан младић и цавио је рођакову имаовину боље него своју. У подне и у поноћи готов је био да потече куд драго, за њихову корист. А имао је доста главољетних пређујући и своју и њихову љепоту, надгледајући њихову стоку и гору, те се сваки чудио како сам може све смаћи, а никад се не потужи, да му је тешко! С тога се он више питао у домаћим пословима Радовим, него ли прави домаћин. „А ето како Војин нађе за добро!“ говораху обично мужи жена. За право рећи, и сви остали браственици признаваху да је момак за срећу четовођењу, јер би овоме — као меку срцу — свијет све разнио, а камо ли да би он што придао к очевини, а камо ли да би он оставио обилато наслједство „пилади,“ као што сад бјеше прилика!

Војин је радо био слушан и мимо Радосава у цијелом селу, кад би се зборило о стварима изван четовања. То је чудо да је то дијете могло дати свјета старијима и да га старији питаху за много које шта. „Придијеђена памет! говораху. „Штета што Војин није књигу учио, или што му

није згода, да се дâ на трговину, е би се огласио, како није ниједан Куч!“ Говорио је увијек полако. Што би се који, у преширци с њим више угријао, то би он хладнији постајао, е увјерен да ће га разлогом сатјерати у туљак. „Ко да златног надмудри!“ говорила би Итана. „И памет му је златна, и ријечи су му златне!“ Једино кад би се заподио разговор о јуначким работама, „златни“ би тада оборио вјеђе и, обично, грискао комад дрвца — чисто као да је далеко од тога и поврх тога!

Војин Ђаше поњекад накарати снашицу, — разумије се, због домаћих послова. Итана никад му се не одозва грко, само ако би то било пред другима, као да се оправда, најрадије би напоменула ону пословицу: „А што ће се! Која снахује, та војује!“....

Од другијех догађаја, што се збише у селу у те двије године, најпретежнија су два.

Гајо Пуранов погибе невидовно. Уби га дијете од десет година, његов рођени синовац, играјући се пушком... Суђено, ја што? Да тако заглави Гајо, оглашени стари четник, који је изнио главу, ваљда, педесет пута из крвава ограшја, може ли то бити без Усудове?...

Риста Милетина уби клименско чобанче у Кому. Вјера је била између Климената и Куча, кад се то десило. Осим тога, крв се проли без икаква узрока, јер Ристо не бјеше никад ни проговорио са онијем момчетом, што му живот узе! А гађао га је — причало се — тако из далека, да је чудо, како је зрно могло доврћи! А кад је већ могло дометнути, није чуда, што је крвник згодио ону силу људску, ону тјелесину, од које бог могаше створити два осредња „ђетића“...

То је, бога ми, пекло Ристове

сељане и све Куче, а највише Радосава.

Спремала се крвава освета.

Чекала се само згода.

Двојица младијех људи из Лијешта, који бијаху ожењени Клименткињама, дадоше својим невјестама распустне књиге.

Баш као у доба Дрекалово.

То је било чйкање, да нема куд горе.

Али мину пуна година дана, докле сазри све што је врело.

Свијетле недјеље, пете године по женидби Радовој, урекоше Кучи станак са Пиперима, како ће сви заједно ударити на цијело племе климентско, да им покажу, како се плаћа за невјеру, особито за невјеру према Ђеци Кучима!

Трећег дана ускрса Радосав је за дуго сједио на хумку са Крцуном, од којег се он у ове двије потоње године никад не раздвајаше, кад би се одицао, прем да је у вијек остало друштво дијењао. У њеке, одвоји се он од друга, те ће у кућу.

— Дај, Ђевојко соколе, што си спремила!

Итана му преда већ готову брашњеницу и плоску ракије. То је било наредно два дана прије.

— О, Војине! виче Радосав у обору. Ја, брате, пођох, па ето да ти је препоручено, као вазда. Збогом!

— Хајде ти збогом и сретњи ти пут и повратак, а не мисли ни за што!

То је било око подне.

Знали су у братству, да ће се он и Крцун винути најдаље трећег дана, јер пођоше на углаву, а договор је имао бити на Стијени пиперској. Дакле, до Стијене и натраг, латана хода два дана, а доста је збора цио један. У повратку ће прихватити они Топу и Баја, а из села још десетак. Око педесет другијех Куча,

скупиће се кад им се поручи, али свакоме бјеше јављено напријед, да буде наредан.

По што су, дакле, ходили на станак, кренуше, мимо свој обичај, у сред бијела дана. А за то ни Итана, ни Војин, нити ико у сусједству, не бјеху потресени, као других пута.

Али у сутон срете их гласоноша од пинерске стране.

— Немате, богме, рашта овамо! Ја баш кренуо к вама у Момче, но се ето сукобисмо...

— А што би!? плану Радосав.

— Богме, ето ви поздравље и порука од свијех наших главара, да се работа одмакне до суботе, е је синоћ на прјечац умрљо Гишо Сава Мијајлова, па желимо да га братски сахранимо и ожалимо!...

То је био ваљан разлог, јер Гишо бјеше добра пушка пинерска.

Радосав и Крцун кренуше се.

Баш звијезде почеле блиједити, а мјесец грануо, кад њих двојица стигоше на хумак и сједоше на росни калац. Вјетриц, маличак студен, ћепиркао је од планине.

— Ја бих се, бога ми, радо огријао, прије но легнем! вели Крцун.

— Богме и ја. А још бих сркнуо гутљај мученице! вели Радосав, сипајући празну плоску. А ну чекај! Би ће и једно и друго! Одох да је разбудим. А, што ће се зачудити кад јој гракнем: „Ха, ђевојко, соколе!“...

Крцун се пружи ничице, главом у шаке

Стајао је тако њеколико тренутака, пак се зачуди што вођ не виче већ: „Ха, ђевојко, соколе!“

Диже главу, да види.

Радосав као да се скаменио пред прозорком, пак се обрну и лаганим кораком поврати се.

А чим се примаче Крцуну, те

му овај видје лице, упропасти се момак, прекиде му се дах од страха... Не бјеше то лице жива човјека, него мртваца, и то мртваца од три дана.

— А?... Што?... А?... поче Крцун.

Радосав тресну на ледину као празна врећа, пак мјесто одговора, ухвати друга за шију и пригна му лице к земљи, и хучући кроза стиснуте зубе полегну и он.

У томе полетјеше очи Крцуну пут куће, гдје се бјеху одшкринула врата.

Итана, чупава и боса, изађе пред праг, пак по што разгледа око себе, пружи руку у врата. Ухвати је за бијелу руку и изађе Војин, пак им се усне стопише у дуги пољубац...

Крцун јекну потмуло и шчепа своју вјерну крцалинку, али га Радосав свом снагом притиште.

Несретни четовођа једва раздвоји вилице. Очима је Крцуну говорио, што мисли, док му се језик не одријеша.

— А... што? Зар... ја... не... бих... био... Крцуне... кадар... осветити... се?! Али... на коме?... Зар... да... се... рече: „Уби... Радосав... Во... — једну ђевојчину!“...

Срце му је тако јако било, да је Крцун боље чуо те ударце, него ли те ријечи.

По што одахну — а то је дуго трајало — настави:

— А њој?.. Ето.. нека јој.. бог суди!.. Ти си, Крцуне, чојак и бићеш.. чојак.. до краја.. знам!.. Знаш.. она тилад.. за које бих.. очи дао.. како би.. без.. без мајке!

— Истина је! шапну Крцун.

— А да један Војин.. може јунаку.. јунаку Радосаву образ узети.. то није истина. Не ли?

— Не, бога ми!

— Барем... не бих рад да ко и помислити то може, Крцуне, брате... Крцуне, брате,... нека за ово не дозна нико!.. знаш, моја шилад!...

— Не ће!.. Божу ти чисту вјеру давам, нико из мојих уста дознати не ће.

И Крцун заколи, те отиде прегнут, као да му је њеко ртеницу пребио.

Радосав се прекрести три пута, говорећи: „Смилуј се, боже, мени грјешном!.. Смилуј ми се, грјешном!.. Смилуј ми се грјешном!“

Пак узев латинку, уђе у обор.

Итана чу кораке, излети, а кад видје ко је, оста као скамењена, усне јој поблијеђеше, пак поче дрхтати цијелим тијелом.

— Да ну, женетино, реци ономе... ономе Војину, нека дође! заповједи домаћин, сједајући на сточић.

Итана се не маче.

— Чули ти, жена! Вече, текла рекох! припита он већ мислије. Домаћица изађе, али се не врати.

Радосав је замишљен сједио за њеколико, пак разбуди дјецу, љубећи их. У њеке изађе пред врата, носећи у наручју малу Анђушу, а Рецо и Мрваљ држаху га за ресе од струке.

— Ооо, стрина! виче он.

— Оје Рашо, срећо моја! Међер си ти овђе, међер нијеси...

— Немам се кад причати стрина, него, зовни Итану. Зар је ту неђе у сусједству, а ћеца сама, а ја морам полазити!

То рекавши спусти дијете, па их изљуби све троје и крену брзо, али се поврати и опет их изгрли, па онда отрча.

То је било у сриједу, у ручања доба.

У петак вече прође он крозасело са педесет ћеце Куча, али се дома не уврати.

У суботу се састаде са Пиперима.

На Томин дан чета од преко сто и двадесет друга прегази хотску границу.

Поклаће је трајало цијеле недеље.

Клименти су платили и преплатили не само Риста, не само сваког Куча и Пипера, кога су им још стари смакли, него и сваку злу помицао су искајали!

Али, поред свега њихова јада, имадоше се и они чим похвалити.

У раздвоју крваве трке, погибе он, од њихове пушке.

— Брате, као да је баш хтио погинути!..

— Ама не друкчије, него као да је тражио смрт!..

— Срнуо, брате, у очиту своју погибију!..

Тако се говорило, па се завршило:

Али то није, но му дошао сућен дан!... Од бога, ја што!... Ко је луд да тражи смрт!..

А Крцун је ћутао као станац камен.

Ђеца Кучи дивно сахранише и оплакаше свога Радосава.

Баба Живана свакијем се чудом кледа, да му је видјела смрт у води, прије него што бјеше кренуо.

Итани као да сваки дан до јесени однесе по годину живота. Потавнила у лицу, очи јој упале, погурила се, смежура јој се кожа, — еле, постаде шака јада. Али је дјецу пазила...

Војин се ожени исте јесени. По што му мати умрије — а то је било на скоро — одсели са цијелом глотом у Србију...

Крцун се ни по што не хтје женити. Што је радио отац и сви старији, да га преговоре, али залуду! Оста за причу! онаки ћетић а једи-

нак, па да се не окући! „Али опет, част му, по што се завјетовао да ће замијенити Радосава украј „пилади“!“

И заиста Крцун им би други отац, — а и снаху Итану пазио је Он је дуго живио, и надживио све своје другове, те дочекао да види Црну Гору раширену и оснажену, да види нови ред.

Једино, у томе новом реду не свиђаше му се, што је забрањено било четовање.

А што ћете? Крцун је био потоњи четник.

С. Матавуљ

Хомерова Илијада

с грчког преводи

Л. Врбича

II. Пјеванье.

Садржај.

Да обећање Тети учињено испуни, шаље Диво исте ноћи Сан краљу Агамемнону, како би га изгледом на побједу потакао, да учини јуриш на Тројанску војску. Сјутра дан вијеће свију краљева код лађе краља Нестора. Иза тога војничка скупштина. Агамемнон, кушајући војску, збори о досадањем неуспјеху и о немогућству даљег ратовања, па наређује да се домовити враћају. Својим говором учини противан утисак. Војска то једва дочека. Весело јурне пут лађа, да их у море тисне. Једва Одисеј помоћу Атенином уздржи народ. Војска се опет враћа у скупштину. Терзит, незадовољан овим превратом, стане да грди Агамемнона, али га Одисеј на опште задовољство и весеље истуче и умукне. Одисеј, Нестор и Агамемнон држе говоре и храбре војску, која одушевљењем похита к лађама, да се оружја за бој. Иза ручка излази оружана војска у поље а војводе стављају је у бојне редове.

Други Бози и јунаци коњаници снаху поћ читау — само Дива слатки сан

не хвата;

већ Ахила да освети у души премишља, а код лађа Ахајскијех многе да стамани. Ова миса' свиђе му се најбоље у души, Сан варљиви да отправи Атревићу краљу, па га зовну и крилате прозбори ријечи: „Брже хајде, варљив Санче, до брзијех лађа
„Ахајскијех, па у чадор уђи Атревићев;

„све му кажи, по истини, што ти наређујем:

„нек све листом наоружа космате Ахајце,
„јер би сада узет' мога град пространи

Тројски —

„сви су Бози, што у дворе станују олимписке
„једне мисли, све их Хера молбама

склонила,

„Тројанцима дан пошљедњи већ се
примакао.“

Тако рече, немам оде, кад ријеч саслуша;
часком стиже до брзијех, Ахајскијех лађа,
па у краљев чадор уђе; нађе га ће спава,
око њега разлио се амброзијски санак.

Па му стаде чело главе, на Нестора налик
— највише га краљ штоваше од свих старешина —

њему налик проговори божанствени Санак:
„Спишли сине, разборитог коњокроте Атра?

„Недоличи сву ноћ спават вијећнику

мужу,

„што народе заштићава и за њих се брине.

„Но ме чуј сад, Дивов сам ти гласник, што
се за те

„и удаљен тешко брине, па ти заповједа,

„да све листом наоружаш космате Ахајце,

„јер би сада освојио град пространи

Тројски,

„сви су Бози, што у дворе станују

олимписке,

„једне мисли, све их Хера молбама

склонила,

„Тројанцима дан пошљедњи примака' је
Диво.

„Све то памти, немој да те заборав обузме,

„кад се будеш из слађаног пробудио санка.“

То рекавши, немам оде, оставив га сама,
да у души оно смишља, што се збити

неће;

град Пријамов истог дана освојит мишљаше —

лудов незна каква ј' ђела наумио Диво:

воља му је, да зададе јаде и невоље

Ахајцима и Тројцима кроз бојеве љуте.

Пробуди се — око њега глас божански
зуји.

Подиге се, па облачи танану кошуљу,
красну, нову, па с' огрну великијем

плаштом,

а на снажне ноге свеза лијепе опанке,

а објеси о рамена мача среброкорца,

а у руке жазал узне дједовски, вјечити,

па пут лађа оклопника Ахајаца крену.

У то зора на широки Олимп се попела,

свјетлост Диву и осталим носећ Боговима.

Тад Атревић на телале викну гласовите,

на скупштину да сазову космате Ахајце;

они зову, а ови се брзо окупљају.
Најпрје вјеће разборитих засједе главара,
крај Пилекога краља лађе, старине Нестора,
па је краљу мудру ријеч збору бесједио.

„Чујте браћо, сан ми дође у ноћ амбро-
зијску,

„божанствени, сасма налик на дивног
Нестора

„по обличју и по стау и по величини,
„и стаде ми чело главе, па ми проговара:
„„Спиш ли спие, разборитог коњокроте

Атра?

„не доличи сву ноћ спазат вијећнику
мужу,

„што народе заштићава и за њих се брине;

„но ме чуј сад, Дивов сам ти гласник, што
се за те

„и удаљен тешко брине, па ти заповједа,

„да све листом наоружаш космате Ахајце,

„јер би сада освојио град простран

Тројски,

„сви су Бози, што у дворе станују

Олимпеке,

„једне мисли, све их Хера молбама

склонила,

„Тројанцима дан пошљедњи пријема је

Диво-ТАКО НЕМА

„То држ' добро у памети — Тако нема

па одлеће; тад из слатког пробудих се

санка.

„Но дедерте оружјамо синове Ахајске,

„ја ћу први, ка' што треба, кушат их

рјечима

„и наредит, да с лађама бјезе много-

веслим;

„ви не дајте, но браните од свакоје стране.“

То рекавши посади се, међу њима уста

краљу Пила пјесковитог, старина Несторе,

у срцу им добро желећ', збору бесједио:

„Браћо драга, вијећници и вође Ахајске,

„ико други овај санак да нам је казао,

„обмана би рекли да је, не бисмо слушали;

„ал' га усни, што се дичи најпрви Ахајац,

„већ дедерте оружјамо синове Ахајске.“

То рекавши из вијесца први изашао,

а краљеви жазлоноше сви поушадеше,

слушајући старог краља. Сав поврви народ.

Ка племена силних ичела када излијећу

рој за ројем непрестано из пећине шупље,

па слијећу гроздимице по прољећњем

цв'јећу

једне 'вамо, друге тамо, па поље прекриле —

тако исто силни народ у густе гомиле

испред жала дубокога на скупштину врви

из чадора и из лађа. Огњевита Оса

међу њима ували се, Дивова гласница,

потиче их на хитање; окупи се војска.
Зањиха се сва скупштина а застења земља,
када народ сиједаше; подиже се граја.
Силну вику надвикују девет гласоноша,
стежу војску, довикују да грајат' престану
и краљеве послушају, божје храненике.
Једва народ на клупице сједе и стиша се.
Тад устаде краљ Атревих са жазлом у

руци,

штоно га је Хефајисто вјешто саковао.

Хефајист га даде краљу, Кроневићу Диву,

а Диво га гласоноши Аргосаубици,

а Херме га даде краљу Пелопу јахачу,

а Пелоп га даде Атру, народа пастиру,

а Атро га на самрти остави Тијесту

стадовитом; а Тијест га најзада остави,

да га носи Агамемнон и да господари

многојема островима и цијелом Аргу:

нањ с' наслони и овако Аргивцима рече:

„О данајски витезови, дружбо Арејева;

„тешку муку на ме враже Диво Кроневићу,

„страшни Диво, те ми рјечи и мигом

обрече,

„да ћу срушит' тврду Троју и кући се

вратит.

„Сад злу снује пријевару, па ми наређује,

„да с' без славе Аргу враћам, пошто силну

војску

ту изгубих. Тако хоће пресилни Кроневић,

што је главе оборио многим градовима,

„и ми не бив' барати — свемогућ је

Диво.

„Срамота је и потомци да отоме чују,

„узалуду да ј' оваква силовита војска

„Ахајаца ратовала и с људ'ма се била

„нејачима, а још краја ратовању немч.

„Јер кад бисмо зажељели Тројци и Ахајци,

„тврду вјеру ухватили па се пребројили,

„сви наједно да с' окупе грађани Тројански,

„ми Ахајци све по десет да се уредимо,

„па када би изабрала по једног Тројанца

„свака наша десетина, да јој точи вино,

„неби било десетини многој пехарника.

„Толико је, велим, више Ахајских синова,

„но грађана Тројанскијех; ал' им

придолази

„из градова силна помоћ бојнокопљаника;

„љуту су ме забунили, па од њих не могу,

„да разорим, ка' бих хтио, скровити

Илијон.

„Девет љета прохујаше великога Дива;

„лађе су нам изагњиле, ужад иструнула,

„док љубовце наше младе и ћечица луда

„саме сједе, и жељно нас кући ишчекују,

„а ми ништа не свршисмо, рашта долазисмо.

„Но делате, што ћу рећи, сви ме послу-

шајте:

„бјежмо, браћо, са лађама милој постојбини,
„све узалуд, не узесмо уличаве Троје.“
Тако рече, узбуну им срце у грудима,
свој множини, те вијеће тајно не знађаше.
Зајоса се сва скупштина, као дуги вали,
вали мора Икарова, кад их узбуљају
хучним махом из облака Кожави и Јуже;
као Зефир кад навали на густ' ораницу
плаховито, а она се класјем приугиба —
тако народ свеколико збориште узбуља;
пут лађа се виком загна; диже се
прашина

испод нога у висине; па се довикују,
да се лађа дочепају, и у дивно море
да их рину; очистише јарак испред лађа.
Хита војска постојбини, од силне се вике
небо ори; испод лађа греде извукоше.
И тада би мимо судбе умакли Аргејци
постојбини, да Атени Хера не прозбори:
„Авај, силна ћери Дива, што драма Егидом,
„зар тако преко морских широккијех
плећа

„да Ахајци дома бјеже, милој постојбини?
„А Пријаму и Тројцима на славу и дику
„да остане поносита Аргејска Хелена,
„рад које су изгинули толики Ахајци
„у туђини, под Илијон, далеко од рода?
„Но похитај међу народ јуначки Ахајски,
„па јунака сваког стишуј збором умиљатим,
„да у море не порину двовозице лађе.“
Тако рече, послуша је плавока Атена,
па се вину хучним махом с Олимписких
главица,

часком стиже до брзијех Ахајскијех лађа.
Туна нађе Одисеја, мудра као Диво,
самац стоји, не лађа се весларице лађе,
но му туга савила се у срцу и души;
близу ставши, бесједи му плавока Атена:
„Богородни Лаертјевих', мудри Одисеју,
„зар да тако навалите на лађе весларке
„и да дома побјегнете, милом завичају,
„а Пријаму и Тројцима на славу и дику
„остављате поноситу Аргејку Хелену,
„рад које су изгинули толики Ахајци
„у туђини, под Илијон, далеко од рода?
„Неоклјевај, већ похитај у народ Ахајски,
„па јунака сваког стишуј збором уми-
љатим,

„не дај лађе двовозице, да у море рину.“
Тако рече; глас Богиње позна Одисеје,
трком пође, плант одбади, покупи га
гласник

Еврибате Итачанин, његов вјерна слуга.
Кад сусрете Одисеје Атревића краља,
узима му праћедовски жазал и вјечити,
па пут лађа оклопника Ахајаца крену.

Кога сретне, било краља ил другог
главара,
узањ стане, стипаје га збором умиљатим.
„Чудни чоче, не доличи, да се тако
плашиш,
„кано рђа, но сјед' мирно и народу викни
„да с' умири; не знаш право, што Атревић
смјера,
„сада куша, а брзо ће да туче Ахајце.
„У вијећу сви не чуемо, што је бесједио;
„све се бојим, у љутини да ћецу Ахајску
„не нагрди; силно ј' срце божјем хра-
њенику,
„од Дива му част долази, а љуби га
Диво.“
А из пука кад се деси на проста човјека,
ће 'но вице, жазлом туче, бесједом га
кори.

„Будалино, сједи мирно, слушај боље људе,
„слабоња си, неваљао, а није те нема,
„ни у боју ни у збору, ће се броје људи.
„Свиколици зар овђена да заповједамо?
„Бе мнозиња господаре, туна добра нема:
„један нека господари, један краљуј само,
„што му жазал и законе даде чедо Крона
„дукавога, да по њима народе управља.“
Тако војску пролазаше и наређиваше.
Опет народ оставивши чадоре и лађе,
силном виком пут зборишта у гомиле
врви —

CRNOJEVIĆ
као вали узрујана мора, кад се ломе
о високи прибој жала, сва пучина јечи.
Сви остали на клупице мирно засједоше,
само Терзит без прекида блесбеће и кричи.
Препуно му срце бјеше срамотнијех рјечи,
често би се без разлога свађа' с краље-
вима,

само да би на подесијех Аргејцима били.
Под Илијон наказнијег човјека не дође:
криве су му обје ноге, а на једну раме,
грбав бјеше, рамена му у прса урасла
чкљва длака разасута по шипљастој глави;
Одисеју и Ахилу трн у оку бјеше,
њих грђаше; па и сада дивног Атревића
етаде ружит безобразно, кр'јештавијем
гласом.

Кивни су му сви Ахајци, у души се срде,
ал он поче силном виком да заједа краља.

„Што се опет сада жалиш? што ти срце
жуди
„Атревићу? зар ти није пуна чадор
мједи?

„Да л' ти није пуна чадор одабраних
жена?

„Којима те обдарисмо најпрвог Ахајци,
„кад гођ бисмо освојили какви град

Тројански;

„или ваљда жудиш злато, да ти га принесе
„Тројски какви коњокрота у откупе сину,
„што га свезах и доведох ја ил' други

који?

„Ил' би хтио цуру младу, да јој лице
љубиш,

„и кријући милујеш је? Не доликује ти
„главном вођи, да увалиш синове Ахајске
„у несрећну погибију. Збиља сте стра-

шљивци,

„кукавице, Ахајкиње, нипошто Ахајци.

„Дома хајдмо са лађама, а њега остав'мо,
„да под Тројом сама себе даровима сити,
„па да види јесмоли му збиља од помоћи.
„Та он бољег обешчasti од себе јунака,
„Пелевића, дар му оте, па га силом држи;
„нема жучи у грудима, нити Ахил мари,
„пошљедњи би, Атревиху, то ти бијес био“.

Тако Терзит срамотио пастира народа,
али брзо притрча му дивни Одисеје,
мрко гледећ, грдном псовком на њега

навали.

„Муч Терзите, најзад море, сметено
брбљало;

„вјешто збориш, но немој се сам с' краљи-
ма свађат;

„та одиста такве рђе у Ахајци нема,
„колико их с Атревих'ма под Тројом
падоше,

„јер иначе неби вазда заједа' краљеве,
„нити би их срамотио прежећ' на повратак.
„Јер ни сами још незнамо, како ће се
свршит

„ова борба, да ли ће се срећно ил'
несрећно

„домовини повратити синови Ахајски.

„С тога дакле Атревиха, пастира народâ,
„мирно грдиш, јер му даше синови Ахајски
„силне даре, па га јавно у зборишту
бручиш?

„Но ти ово сада кажем, што ће се десити;
„ако т' икад као сада ће лудујеш нађем,
„не било ми онда више на рамену главе,
„нит се више називао оцем Телемаху,
„кад те нећу дохватити, ођело ти свући,
„гуњ и скутак и повојак, што ти срам
покрива,

„па те голог испребијат тешким ударцима
„и с лелеком оћерат те пут брзијех лађа“.
То рекавши удари га жазлом по хрбату
и плећима; Терзит с' вије, грозне сузе

лије,

на хрбату искочиму крвава масница
под ударцем златног штапа; вас је протрнуо,
па од бола на клупицу сједе и умукну;
сузе брише, а збуњено око себе гледа.

Сви му с' грџом насмијаше, премда бјеху
тужни,

друг би другу окренув се, ово бесједио:
„Еј заиста, Одисеј је небројна јунаштва
„починио и у збору и на бојну пољу;
„али сада Аргејцима најбоље угоди,
„кад клеветном хвалисавцу бесједу пресјече.
„Неће више нагонит' га то јуначко срце,
„да краљеве срамотнијем рјечима заједа“.
Тако мноштво говораше. Рушиград Одисеј
тад устаде, држећ жазал; узањ је Атена
плавоока, видом гласник, па народ нагони
да се стиша, да Ахајци први и потоњи
краљев говор добро чују, и савјет разберу.
У срцу им добро желећ', збору бесједио.
„Атревиху, та, збиља су кренули Ахајци
„да те, краљу, мимо иког пред људ'ма
обруче,

„те не оће да испуне, што ти обрекоше,
„кад из Арга коњопаше овамо кренуше.
„Обећаше, да се нећеш прије кући вратит',
„но што будеш разорио зидовиту Троју.
„А сада их лелек стоји, ка' луду ћечицу,
„за повратком јадикую, ка' удове жене.

„Јест невоља ако су се дома зажељели,
„мука јесте без љубовце и за мјесец дана,
„ко на лађи весларици останути мора,
„а држе га зимске буре, море узрујано.

„А нама је прохујала година девета,
„од кад овђен доплвисмо. С тога Ахајцима
„вије савор се гугују код кљунастих лађа.

„Срамота би виша била, кући се вратити
„празне руке, иза дугог овђе борављења.
„Стрпите се, браћо драга, још за мало само,
„да видимо је л' истину прорицао Калха.
„Сви се добро још сјећамо, а ви сте

свједоци

„свиколици, што ве смртни удес не постиже;
„јучер бјеше, чини ми се, није давно било,
„кад се оно окупљало у луци Авлидској
„на зло Тројцама' и Пријаму бродовље
Ахајско.

„Ми се бјесмо окупили около извора,
„боговима принашасмо свете хекатомбе
„на олтаре, баш у хладу зелена јавора,
„ће вријаше бистра вода — кад нам се
указа

„силно чудо, змај страховит, крвавијех
леђа, —

„сами Диво Олимпијски на свијет га
посла —

„па искочи испод жртве, на јавор се пропе;
„шћујурени у гнијезду на највишој грани
„бјеше осам лудих тића, осморо врапчића
„и девета родна мати, јавору под лишћем.
„Стаде тиће тужан цијук, а змија их гута,
„цвили мајка, облијеће своју ћепу драгу;

„змај с' увину и њу тужну за крило
дочепа;
„кад све тиће и врабицу змија прогутала,
„приликом је чудном створи, бог који је
посла,
„каменом је претворио син лукавог Крона.
„Сви остасмо зачуђени, што се догодило,
„тада Калха пред народом проричати
стаде:

„Што сте муком умукнули космати
Ахајци?
„Мудри Диво приказа нам то знамење
силно;
„касно ће се испунити, ал' на вјечну
славу.
„Што прогута луде тиће и врабицу
змија,
„њих осморо и девету родитељку мајку:
„то ћ' Ахајци девет љета ратоват под
Тројом,
„а десетог узећемо уличава града.
„Тада Калха прорицао, а сад се испуња.
„По делате, останимо јуначни Ахајци
„сви овђена, док узмемо силни град

Пријамов“
Тако рече, а Ахајци силно покликнуше,
(од поклика страховито зајечаше лађе
божанственог Одисеја бесједу хвалећи.
Ал' им поче бесједити Нестор Терсјанин:
„Ала људи, баш зборите ка' ћечица луда,
„луда ћеца, што не знају за муке убојне.
„Куд одоше обећања, куд заклетве свете?
„Таква в'јећа и одлуге огњем изгореле,
„винске жртве и завјере десницом тврђене;
„подасмо се зађевици и празном говору,
„а начина ваљаного јоште не смислисмо,
„но узалуд ту чамимо, вријеме трошимо.
„Атривићу и од сада поузданом вољом,
„ка до сада у бојеве предводи Ахајце,
„а једнога ил' двојицу пусти нек заглаве,
„што кријући вијећају — јалова им жеља —
„да се пријед Аргу врате, прије но сазнамо,
„је л' Дивово обећање лажа ил' истина.
„Збиља, велим, знак нам даде Диво оног'
дана,

„кад с лађама брзопловним кренуше
Ахајци,
„да понесу Тројанцима покољ и убијство;
„с десне сјевну, указа нам усудна знамења.
„Зато нико на повратак кући да не мисли,
„прије но би сљубио тројанску љубовцу,
„осветно Хеленине плачне уздисаје.
„Ако кога жива жеља на повратак вуче,
„нек се лати своје црне лађе весларице,
„да га смртни удес снађе, приђе но остале.
„Но се добро смисли, краљу, и друге
послушај,

„неће т' бити на одмету моје свјетовање;
„одвој војску на племена, краљу, и на
бракства,
„бракство браству да помага, а племе
племену;
„то л' учиниш, а Ахајци тебе послушају,
„тад ћеш лако упознати вође и војнике,
„видијећеш ко је јунак, а ко ли је рђа,
„јер за себе свако се бори; па ћеш и то
знати,

„да ли смета божја сила освојити града,
„или војске неваљалство и наше безумље.“
А на то му одговара краљ Агамемноне:
„Опет старче, све Ахајце у збору надвлада,
„еј да ми је, оче Диво, Аполо, Атено,
„међ Ахајце још десетак оваквих в'јећника,
„брзо би се град Пријамов пред нама савио,
„брзо би га наше руке са земљом сравниле.
„Ал' ми јаде зада Диво, што дрма Егидом,
„у омразе ували ме и у свађе љуте.
„Ја и Ахил због ђевојке свађу завргосмо
„грдним рјечма, а ја први почех у љутини.
„Но када се нас двојица једном помиримо,
„погибија Тројанцима затрајати неће.
„Сад на ручак похитајте, да бој започнемо.
„Свако наоштри бојно копље, питит добро

приправи,
„сваки добро нахраните брзоне коње,
„бојна вола прегледајте, у битку се креће,
„јер ћемо се дан читави погонити љуто,
„вас данак ће без прекида трајат бој
крвава,

„докле нојца не раздвоји бијес у јунака,
„потиће се многи ремен штита браћеника
„на пресма јуначкијем; ослабиће копље
„у рукама малаксалим; и те коње гојне
„зној ће пробит, тегмећ кола дивно отесана.
„А којег би упрежао, да се боја клони,
„и код лађа кљунастијех да је заостао,
„такви лако неумаче пепма и птицама“.
Тако рече, а Ахајци силно покликнуше —
ка пучина што ускити о високи бријег,
кад јужина силно дуне и зајоса вале
пут стрмене морске хриди, те се о њој
вјечно

леме вали, дува вјетар ма са које стране.
Уста народ па се трком пут лађа разиђе.
Задимнше чадорови, доручкује војска;
сваки своје с молитвама диже богу жртву,
да од њега смрт уклони и муке убојне.
И Атривић краљ јунака, вола жртвовао
пресилноме Кропевићу, дебела петака,
па позива све најбоље главаре Ахајске.
Најпрвога краљ Нестора, па Идоменеја,
два Ајаса и храброга Тидејева сина,
а шестога Одисеја, мудра као Диво;
својевољно долази му грлат Менелаје;

зна Менелај е су бриге на брата велике.
Тад сви жртву опколише, а јечам узимљу,
па молитву проговара силни Агамемнон:
„О најславниј' оче Диво, небески владару,
„о највиши Кроневићу што збијаш

облаке,

„недај сунце да утоне а мрак се навуче,
„док Пријамов двор не сурвам и у гар
претворим,

„врата љутим огњем саждим, а оклоп
Хектору

„оштрим мачем нераспорим и са груди
здерем,

„у прашину стрмоглавим дружину му
многу,

„да зубима прну земљу око њега гризу“.
Тако рече, ал' му Диво не испуни молбу.

Жртву прими, а умножи муке и невоље.

По пошто се помолише и јечам просуше,
волу шију преврнуше па га и заклаше,

и кожу му одераше, а бутове масне
искидаше и двоструко лојем омоташе,

а по врх њих положише исјецкана мяса,
па на суве цјепанице све то пећи стану,

а утробу натакнуту над огњем окрећу.
Кад бутове сажегоше, утробу појеше,

све остало на комаде испијеху, а
на ражњеве натићу га, па га врћет стану;

кад га добро испекоше, с ражњева га
смичу.

А пошто се одморили и јело справили,
гостише се, свега бјеше што срце жуђаше.

А пошто се насладили и јелом и пићем,
бесједу је отворио Нестор јуначина:

„О најславнији Атревичу, краљ Агамемноне,
„немој, краљу, да дуљимо овђен разговора,

„већ на поса' похитајмо, што нам бог
намјени.

„Сад гласници нека зову оклопне Ахајце,
„да се војска сваколика скупи око лађа.

„Ми главари, што смо овђе, скупа отидимо,
„по околу широкоме свуда обилазмо,

„да што брже пробудимо љут бој и крпави“.
Тако рече, послуша га Атревичу краљу,

те је одмах на телале викнуо гласате,
на бојиште да позову космате Ахајце,

они зову, а ови се брзо окупљају.
Ал' Атревич и краљеви божји храњеници

око њега стану живо дијелити војску,
међ' њима се умјешала плавока Атена,

држећ сјајну, неостарку, бесмртну Егиду,
о њој висе стотин' кита од сувога злата,

све су дивно оплетене, а стотин' волова
свака вр'једи; с њом свијетла, по војсци се

мота,

потиче је на хитање, у срце свакоме

храброст ули, да бој љути без прекида
бије.

Тад би слађе Ахајцима у бој похитати
но с лађама отпловити милом завичају.

Ка' што зажди огањ љути вису на планини
густу шуму, а пламен се на далеко

св'јетли —

тако војсци, кад иђаше, са силних оклопа
сину жрака свесијанка небу у висине.

Као што су силна јата крилатијех тица,
дугогрлих лабудова, ждраља и гусака,

те се гаком на ливаде Азијеве спусте
око врела Кајистрових, па весело крил'ма

лепршају, а ливада циком одјекује —
тако исто пут пољане Скамандрове јуре

скрај чадорја и бродовља небројене чете;
стење земља под ногама коња и јунака

страховито; колико је у прољећу лишћа
и цвијећа, толико се на хиљаде војске

сакупило на цвјетноме пољу Скамандрову.
Као муве небројене када се отисну

и обл'јећу тор пастирски у густе ројеве
у прољеће, кад су пуни млијеком каблови,

толико се окупило косматих Ахајца
на пољани Скамандровој, те једва чекају,

на Тројанце да ударе и да их поразе.
Ка козари, што без муке стада раптркана

разлучују, ма да им се козе помјешале
на пасишту — тако за бој уређују војску

војеве, међу свима силни Агамемнон,
иotti Диво, кромовниче, главом и погледом,

Ареј струком, а прса му ка у Посејдона. —
Као што се бик размеће поноситом главом,

те на паши куд и камо волове надмаши —
тако ј' Диво оног дана украсио краља,

да је виђен и одличан међ' многе јунаке.

Народна Епика наших Мухамеданаца

у главним цртама.

„Нећу ни мало гледати, ко је кога
закона и вјере; нити се то гледа у данаш-
њем вијеку просвјештеном. По закону и по
вјери сви би људи могли добри бити. Сви су
закони основани на закону јестества; није-
дан закон на свијету не вели: чини зло и
буди неправедан; но напротив, сви што их
је год, од стране Божије налажу и запови-
једају, ником никаква зла не творите и
љубите правду. Бог је сама доброта и прав-
да; што год није добро и право, није од
Бога. А зашто дакле у сваком закону има
зли и неправедни људи? Није тому закон
узрок, него неразумије, и сљепота ума, поква-

рено, пакосно и зло срце и преко мјере љубав к самом себи. Ово су извори, из којих извиру све страсти, које чине да човјек на човјека мрази, један другог хули, гони, озлобљава... а што је најгоре, све под именом вјере и закона... Кад ће срце наше доћи у своју природну доброту, да у лицу сваког себи подобног човјека позна брата свога, нит мислећи нити питајући, које је вјере и закона?" Ове *Доситићеве* ријечи садржавају у себи велику истину, а у исто доба нужни и спасоносни лијек нашем народном организму, на који се нијесу ни мало обраћали наши књижевници све до скоро. Они су сматрали патриотском дужношћу, да нам мухамеданце наше представљају као крвопије, зулумчаре, управо нељуде. Ово се за неко доба могло и опростити тенденцијозној књижевности; али је то доба већ прошло, и дужност је данас баш књижевности, да руши кинешке зидове, што је у српскоме народу подигао религиозни фанатизам између једнокрвне а разновјерне браће, што се може постићи једино међусобним упознавањем. А да се ми Срби у опће међусобно не познајемо, то морамо признати. Колико је српских књижевника пропутovalo и проучило народ по Босни, по Херцеговини, по Лици, по Хрватској, по Славонији, по Пумадији, по старој Србији, по Македонији, по Приморју и по Црној Гори, па нам у својим путописима саопштили, што су све видјели и дознали? Ми ваља да признамо, да ако хоћемо, да што читамо о себи, ваља да се обратимо туђим књижевностима, и ту да се међусобно упознавамо! Па колико има књижевника туђих, који су били у стању, и којима је била намјера, да истину о нама пишу?!

У намјери дакле, да се почнемо упознавати са једним важним дијелом Срба, ми узимамо пред-а-се *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, што их је сабрао г. *Коста Херман* и прошле године у Сарајеву у „земаљској штампарији“ латиницом на свијет издао, и хоћемо, да их у главним цртама нашим читаоцима прикажемо.

I.

Најприје да видимо: како босански мухамеданци сматрају себе, управо Босну у пространој турској царевини? Узећемо одма прву пјесму. Паша од Гласинца жени сина из Цариграда. По дјевојку иде из Босне три хиље свата, а пред њима стриц младожењин Гази Хузрев-бег, ујак му бег Љубовић, и Ђерзелез Алија, да бу-

де дјевер уз дјевојку, три најзнаменитија Бошњака. Кад су били близу Цариграда, везир Ђуприлић јавља цару: Ето иду од Босне сватови — твога лале паше са Гласинца, — изиђ' сјутра на сараје старе, — да осејириш од Босне сватове. Цар послуша Ђуприлића, — па кад царе угледа сватове, — и пред њима Гази Хузрев-бега, — вас у ерму и у чисту злату, — притисле га цареве челенке, — низ прси му драги каменови, — цар пита тридесет везира: — Које оно први пред сватима? — Везири му одговарају: — Твој је сестрић Гази Хузрев-беже, — што 'наквога муртатина немаш, — твоју земљу издаје власима. — Ко је оно други на ђогату? — Оно главом беже Љубовићу, — што 'наквога душманина немаш, — што је царе твоје царевине, — твоју земљу каурима даје. — Ко је оно на коњу дорату? — Оно царе Ђерзелез Алија, — а Алија од Босне дахија. — У томе долази и Ђуприлић, кога овако цар ословљава: Лало моја Ђуприлић везире, — све ми хвалиш од Босне Бошњаке, — ал' Бошњаци једни хијанети, — издају ми земљу каурима. — Кад то чуо Ђуприлић везире, — бучито писну везир у одаји: — немој царе слушати муртата, — ти онаких не имаш јунака. Опет Султан вели Ђуприлићу: — Знаш ли кад си мени говорио, — у Бошњака ништа нема, — душеци им зелена травица, — а јастуци студено камење. А да свати продаду са себе одијело и са коња рахте позлаћене, биће могли по Стамбула купит! Ђуприлић цару одговара: — Они штеде своје одијело, — кад их звонеш ти на твоју војску — обуку се према душманима, — они тебе образ освјетљају... — Па погледа царе са пенџера, — цар угледа Ђерзелез Алију, — и Алија широка дората, — штоно дорат под Алијом ради: — све му скаче небу под облаке, — а који су највиши пенџери, — све искаче према пенџерима. — Све се куну младе стамбулије — да је крилат дорат под Алијом. — У Алије топуз у шакама, — баца топуз небу под облаке; — колико га у висину хита, — очима га видјети не можеш, — он под топуз подгони дората, — у голе га дочекује руке. — Вид' што ради дорат под Алијом: — дорат ломи бијелу калдрму, — све он ломи џаме на пенџерим. — Султан пита Ђуприлића: ко је оно на дорату? — Ђуприлић му одговара: Оно главом Ђерзелез Алија, — што онаквог не имаш јунака, — што је царе твоје царевине, — он ти земљу чува од каура. — не издаје земље ни градове. —

Па су цару сузе ударице од радости, и шиље Ђуприлића, да дочека свате. Кад је Ђуприлић изашао пред капију, бежи му к руци полећеше. Љуто пишти Ђуприлић везире, — благо мени и данашњем дану, — кад дочеках у мојој старости, — да Бошњаци до Стамбула дођу... Но све то није мило осталим везирима, који добавише Идрис Арапина, па наредише, да са дванајест хиљада војске сватове дачека на пољу стамбулском, кад се крену из Цариграда. И збиља, кад су свати били пољем стамбулским, — у дно поља војску угледали, — па кроз војску свати ударише, и рашћерају је, а Ђерзелез Алија, — Арапина жива ухватио, — обје му је руке савезао, — обадва му уха одрезао, — па Алија потјера Арапа, — па пред собом гони арапина, — и под њиме ата четвртака, — па по једном ударо Алија — са канџијом ата под Арапим, — а по два пут он шиба Арапа. — Стоји тутањ поља зеленога, — до тјера га до града Стамбула, — до сараја цара честитога, — у авлију утјера Арапа. Кад га видје Ђуприлић, сађе на авлију и пита Ђерзелеза, што је било. Али Ђерзелез нема кад с Ђуприлићем говорити, с та чекају сватови, него нека му Арап каже, што је било. Ђерзелез се врати, а Арапина Ђуприлић изведе пред Султана, коме каза све што је и како је било. Кад је цар разумио, ко је Арапина послао, — све је царе везире скупио, — цар везире под сабљу турио. — А сватови здраво доведоше — на Гласинац лијепу дјевојку, — оженише Хајдар-алај-бега — милог сина паше са Гласинца.

Ајдемо даље. У другој је пјесми рибјеч, како Рокација и седам краљева, и Милица московска краљица хоће, да протерају цара из Стамбула. Цар шиље пред војском Дурмишлију, али му стари Мехмед-паша вели: Подај мухур пашин Дурмишлији, — бијел Стамбул Рокацији краљу! — Него шиљи мухур Ђуприлићу, — ког' с' од себе скоро отиснуо, — све с муртата, да од бога нађу, — јер су теби њега опањкали. — Цар шиље по Ђуприлића, па га опрема на Орлово поље низе Темишвара, гдје су војску скупили сви седам краљева и Милица Московска краљица. Ђуприлић се прима али условом, да му неће препорећи, што у Стамбулу учини, и да ће с њим на војску поћи. Цар пристаје, а Ђуприлић дозвола четири целата, па погуби неке цареве доглавнике и самога хоџу шех-ислама. Отолен је подигао војску и с царем се упу-

тио пут Орлова поља. Кад су били на Орловом пољу, Бошњаци се договоре, да сами ноћу удру на војску московске краљице, како ће се догодити забуна међу краљевима, те им тако сву силу разбити. Што су намислили, то су и учинили. Цар се чуди, за што стоји јека низ Орлово. Кад у јутро — хабер дође у турску ордију, — да Бошњака на Орлуву нема; али почеше стизати гласови, да нема ни краљева на Орлову, ни њихове силе. Кад су се Бошњаци повратили, цар Сулејман зове Цана од Травника, — мој газија од Травника Цано, — што ти хоћеш да ја теби дадем, — хоћеш сине Босну пашалука, — или Цано блага без хесапа? — Али му Цано одговара, да није за везирство, а да блага има колико му треба, него иште неке повластице за Босну, што цар даје.

У петој пјесми опет се истиче важност Босне у царевини и моћ Ђуприлића у Босни. Ђуприлићу стигао је глас, да се Босна побунила, па он цару вели, ако изгуби Босну, да неће много проћи, па ће отићи и Румелија — то су кључи од Стамбула твога. Кад је цар то разумио, шиље у Босну Ђуприлића, — узми хазне колико ти драго, — што учиниш ја те питат небу. Кад се чуло у Босни, да долази Ђуприлић, сви бегови излазе му на сусрет у Новом Пазару. Ту се чини велико весеље, а Ђуприлић од радости сузе рони, па дарива све Бошњаке редом. Кад су у Травник стигли, пита главаре Ђуприлић: — Има л' ико у Босни поносној, — ја у Босни ја Херцеговини, — да ми није итат учинио? — Сваки шути, ништа не збораше, — осим једног босанског главара. — Има пашо, драги господаре, — у Крајини на широкој Лици, — Бег Мустај бег именом се виче. — Овдје ј' било до седам везира, — ником итат није учинио. — Сваки му је татарина спремо, — а сваки му бујрунтију спремо. — Татарима осјецо главе, — бујрунтије ногама газно, — хтио није доћи до Травника, — ни теби га учинити неће. — Ђуприлић пише Мустај-бегу бујрунтију и шиље је по татарину, који му вели: Не мој пашо, рад божијега хатра, — посјеће ме бег Мустај-бег лички, — остаће ми дјеца на сокаке! — Не бој ми се сине татарине, — неће тебе беже посјећи, — већ те хоће добро даровати. — И збиља Ђуприлић је погоднио; Мустај бег даје татарину четерес дуката муштулука, што му донесе хабер Ђуприлића. Па говори агама: ваља ићи бијелу Травнику, — на зијарет

Ћуприлић везиру, — шућур Богу, када к нама дође! Тако и Мустај-бег лички с великом пратњом и даровима иде у Травник, да се Ћуприлићу поклони, што још није ниједном везиру. — Везир Босну тахкик учинио, — па и царску задовољи рају, — и међу се помирио Турке. — И Турцима темних учинио, — да народу не чине зулума....

У деветој пјесми у опсади и боју на Сигету опет Ћуприлић и Бошњаци одлучују. Опсада траје дванајест година; и већ мухур-сахибија Цару предлаже, да оставе Сигет. Али Ћуприлић не да. Цар Сулејман узимље мухур мухур-сахибији и предаје га Ћуприлићу, који одма посијече мухур-сахибију, као издајника царевoga. У томе из Сигета Вук Даничић позивље Цара на мегдан. Цар пушта тридесет телала кроз војску, који вичу за пун мјесец дана: Ко год ће ми бити ђебелија, — ја ћу њега метнут на везирство. — Нигдје цару ђебелије нема. — Док не изађе бијесан барјактар.... — Момку дуга тура од перчина, — дорат црвен ко црвена свила... — Јесил' чуо ондје крај Неретве — шехер Мостар на Херцеговини, — у Мостару Кајтаз бајрактара? — То је он! И Кајтаз Даничића на мегдан погуби и то помоћу љубе Даничића, који — ево има седам годин дана, — да ме није ни претом додио, — а камо ли лице обљубио, — жива м' мајка и сад сам дјевојка, — душманин се по сокацим вуца — па он љуби дилбер крчмарице. А ево како је Кајтазу помогла: У турској се војсци знало, да Вука не може нико погубити, јер је на њега седам хамајлија, а на вранцу му девет дилбађија; с тога се Кајтаз у просјачком руху привуко кули Даничића и ту му се с љубом упознао, која је Вука напила, па кад је заспао, дигла с њега хамајлије и с вранца дилбађије, па Кајтазу дала. И тако Вук погину на мегдану, Сигет пада, а Цар Кајтаза лијепо дарова — поклони му кулу Даничића — и у кули прикладну госпоју — бајрактар се оженио њоме, — која му овако говори: — Бајрактаре све ти халал било, — што ме љубиш, кад год се пробудиш...

Што ћете више? Цар Селим (X пјесма) умире а сузе рони низ бијелу браду. Питало га дијете Сулејмане, за што сузе рони... Моје дијете, Султан Сулејмане, — ја не жалим, што ћу умријети, — ја не жалим тахта ни Стамбула, — ни харема младих султаница, — нити пуних седам кула блага, — а ни тебе, сине Сулејмане,

— што ћеш мени нејак останути, — нејаку ће сами Бог помоћи; — већ ја жалим Егру и Будима, — гдје осташе сузњи у каура, — гдје осташе у каурске руке.... Веће слушај, мој једини сине, — када теби први диван буде, — редом ће ти лале долазити, — када дође везир Ћуприлија, — према њему на ноге устани, — уз своје га кољено посади, — па ти речи хоџи Ћуприлићу: — Лало моја, везир Ћуприлићу, — бабо ти је селам учинио, — ипћи војске колико ти драго, — да освајам Егру и Будима, — да не лежи Будим у каура.... Селим умире и сахрањују га, па пођоше паше и везири, шејх-ул-ислам и све ефендије и Сулејману се поклонисе. Када дође Ћуприлић, — угледа га султан Сулејмане, — према њему на ноге скочио, — посади га уз своје кољено. — Шејх-ул-ислам цару говораше: — Султан царе иза горе сунце, — није канун цару устајати — према својим далам и везирим. — А цар њему: Јест ми канун на ноге устати — према своме хоџи Ћуприлићу.... — Кад Ћуприлић сакунио војску, — Цар Сулејман из Стамбула крену, — поведоше силовиту војску, — Унгарију широм опљенише, — па под Будим војску оставише. Ту долази Бесару помоћ, седам краља од седам земаља, и осмога од Московца краља. Али шиме Будим пада, — узео њега Султан Сулејмане, — на град меће зелене бајраке, — а у град је населио Турке!

Даље (VIII пјесма), Тукулчија Бане обећаје Султану силно благо за главу Ђерзез Алије, и у Стамбулу сви везири цара савјетују, да пише у Босни Ћуприлић везиру, да му пошље Алијину главу. Кад је Ћуприлић књигу примио, — све је учи, грозне сузе лије, — стачу му се низ бијелу браду, — кајно бисер низ бијелу свилу. — Што ће сада? — По свој Босни књиге растурио, — бујур амо, по Босни јунаци, — добро ће вас везир даровати, — неком ата, некое парипа! — Скупише се босански јунаци, — па на поље везир излазио, — све разгледа Алијну прилику; — сву је клету Босну претурио, — ал' Алији не нађе прилике! — Кад погледа камену ћуприју, — али стоји један серхатлија, — вас у срми и у чисту злату, — за пасом му двије пушке мале, — око њега бријеткиња хорда, — на рамену везена шешана... баш би рекао и бих се заклео, — да је један, обадва ми свјета. — Те Ћуприлић шиље по његову главу; кад је видје Ђерзез Алија, — та он цикну као кукавица:

— Да сте мене, Бог дђ, погубили! — То је сестрић, а бег ми Љубовић, — таквог бега у свој Босни нема! — Тако Ђуприлић избавља Ђерзелеза. Кад је султан послао Тукунлију бану главу, што је тражио, онда му бан поручује, да му на мејдан изађе, или да пртља из Стамбула! Везири савјетују цара, да остави Цариград, но Софте му не даду, него да тражи, ко ће за њ на мејдан изаћи. Али ко ће? Нема никога, већ пише Ђуприлићу: Без Бошњака не има јунака! — Ђуприлић пише Ђерзелез-Алију, који ухвати жива Тукунлију и одведе Цару у Цариград. — Хеј аферим, Ђерзелез-Алија, — једног смакох, бољи ми је осто? — Ишти брате, што је теби драго! — а Ђерзелез цару: Не ћу теби земљу ни градове, — немој данас мени прикратити, — шта урадим по Стамбулу твоме. — Цар му допушта. А Ђерзелез прихватио ћорду па посјече четерес везира!

То се исто догађа Султану, кад му је „од Приморја Лука“ тражио главу Краљевића Марка. Кад је Ђуприлић примио царски ферман, рони сузе низ бијело лице... Код њега се Марко нахођаше, па он пита Ђуприлића везира: — Откле књига, од кога је града, — те је тако пушта жаловита? — Ђуприлић му каже: — већ чујеш ме, моје дијете драго, — хајд отићи у пазар чаршију, — па ти гледај по себи прилику, — који ће те моћи замјенити, — том јунаку одсијечи главу, — да је пошљем мјесто твоје главе. — Са шарцом се мораш растанути, — и са твојом окованом ћордом, — јер је на њој име исписано, — твоје име, Краљевићу Марко, — друго име Јеросиме мајке, — треће име Вукашина Краља. — Марко оде у пазар-чаршију, — да он тражи слику и прилику, — кој' би мога на њег наличити. — Хода Марко по Сарајву граду, — хоџа је за три б'јела дана, — нигдје нема по њему прилике. — Кад четврто јутро освануло, — указа се момак на коњицу, — по имену Трпотих Алија; — сваки би реко и би се заклео, — да је глава Краљевића Марка, — и по лицу и по брковима. — Стаде мислит Краљевићу Марко: Тешка јада за Бога милога, — ко ће права момка погубити! — Ко је севеб да одбога нађе! — Кад је Султан примио главу, — одма се је цара покајао, — што је дао погубити Марка; — ако мене ко на мејдан зовне, — ја нејмадем за себе јунака, — нит јунака Краљевића Марка, — који но је за мене Султана — седамдесет добио мејдана. — Кад је Лука

примио главу Маркову, пише цару; ако мене на мејдан не дођеш, — Стамбул ћу ти огњем запалити, — и тебе ћу жива ухватити. — Опет нема ко да на мејдан за цара изађе, већ цар пише Ђуприлићу везиру, — да му нађе у Босни јунака, — који може мејдан подјелити — са кауром од Припорја Луком. — Ђуприлић пише Марка: — Дај се спреми на Приморје равно, — можеш сада шарца избавити, — добра шарца и ковану ћорду, — и цару ћеш добра учинити, — и он ће те добро даровати. — Марко је Ђуприлића послушао и Лукину главу цару понио. — Кад то видје царе Сулејмане, — од весеља на ноге скочио, — те у чело Марка пољубио: — Бе аферим, босанска делија! — Благо мајци, која те родила, — и сестрици, која те гојила! — На поклон ти шарац од мејдана, а и ћорда Краљевића Марка, — ког погубих покојна му душа! — Ал' кунем се па и Бога дајем, — да ћу мога Марка осветити, — душманином пашом Мурат-пашом, — који ми је Марка напањкао! — И одма је пашу објесио на Стамбол-капију.

Још ће мо једну (XX) пјесму навести. Краљ руски подига војску силну, свео је покрај Прута, па пише цару: — Празни мени тахта у Стамбулу, — а ти хајде ћаби и Медина, — јер је Стамбул моја дједовина, — а Ђаба је твоја дједовина. — Ако ли неће... а ти ајде на Турево равно, — да на сабљу Стамбул дијелимо! — Цар сазивље диван, и пита везире, што ће сада? — Све му шути четрест везира, — Мемед-паша ријеч бесједио: — И јест Ђаба наша дједовина, — а Стамбул' је руска дједовина, — да празнимо тахта од Стамбула, — ту је помоћ од све седам краља, — ко ће стати прама седам краља? — Тада скочи Ђуприлић: — Јере тако, царев муртатине? — Што издајеш тахта у Стамбулу, — и издајеш цареве градове! — Па Ђуприлић иште цару ферман, да скупи војску, да је он изведе на поље Турево. Цар му даје ферман и мухур од злата, — суђа моја а управа твоја, — ни за што те пометати нећу! — А Ђуприлија цару: Хвала теби царе на ферману, — а не хвала на мухуру златну, — јер код тебе имаде муртата, — хоће мене теби опањкати, — па ћеш мене с главом раставити... Што ће се овога пута и догодити. Ђуприлић је скупио силну војску и разбио и жива ухватио Краља од Русије. Ал' се Краљица моли Ђуприлићу: Поклони ми живот Краља мога! — Ишти блага колико ти

драго! — Ђуприлић јој одговара: Дај ми кључе од седам градова, — дај ми харач од седам година, — царску хазну тећмил ми учини, — што но сам је ратећ потрошио. Кад тај глас дође у Цариград, везири устадоше противу Ђуприлића: Аман царе, свечево кољено! — Бијакмо ти ухватили краља, — што ти шааше Стамбул да прихвати, — па га пушта мухур-сајибџа, — и здрава га у Русију спреми! — Цар дозивље свога капицију: — Да си брже на поље Турево; — те застави мухур-сајибџу; — ту га смакни, а не дај му амо. — Кад је Ђуприлић примио катули фермана, — Ђуприлић сузе ударише; — Ја вај мени од сад до вијека! — Кад се не зна за моје јунаштво, — ни за чије већ се знати неће! — Стани мало царев капиџија, — док ја кљавам турскога намаза! — Па он уз турски абдест на се, — и он кљава турскога намаза, — па се туд'јер гајиб учинио. — Отле се је војска растурила, — Сваки оде завичају своме.

Тако свршава Ђуприлија, и тако се награђују толике заслуге његове и његових Бошњака, које се пјевају у народним пјесмама! Је ли цар у каквој невољи личној; је ли се на њега подигао хришћантук, да остави Цариград, па да иде на пабу; хоће ли да осваја земље и градове: вазда се обрће Босни и у Босни Ђуприлићу, и Ђуприлић са Бошњацима подржава Цара у Стамбулу. Управо све јунаштво и сва мудрост, што је турску царевину раширила и држала, то је све из Босне. Кад треба јунака, нема га у свој царевини, него га ваља у Босни тражити; треба ли савјетника на царском дивану, нема га у Стамбулу мимо Ђуприлића. Везири остали сви су издајце. Нема Турчина мимо Бошњака! С друге стране Стамбулије мрзе Бошњаке. Ту мржњу они показују, када пред Султаном пањају Бошњаке; која мржња најпослије успијева, те сам Ђуприлија пада њеном жртвом!

Овај антагонизам између Бошњака и осталих Турака; ова одвратност Бошњака од Стамбулија, која им није дала, да се амалгамирају са осталим мухамеданцима; овај понос босански, који није трпио над собом туђина за господара; све је то са свијем наравно у Босни поносној, каја је подлегла јачој сили; и све то свједочи, да је у Босни била у велике развијена самосвјест народна, која је извирала из добростања и из просвјете босанске; самосвјест, коју није могло ни мухамеданство

угасити; и која се до наших дана борила противу Стамбулија!

(Свршиће се.)

Живот.

Извија се сиња магла
У висине грдне, јаке, —
Сиња магла у висине
Згомила се у облаке;

А облаци отежају,
Па се опет врћу доље:
Силни пљусак из облака
Све потоци равно поље. —

А на поље зима пане,
Смрзне вода као греда, —
И што ј' прије магла била,
Сад су само санте леда...

А наш живот што је друго
Него она магла сиња? —
Лети, лети — под облаке,
Па се свали са висина... —

Те у калу и у праху
Котрља се, дави, гуши,
Па тек само зиму чека,
Да га укочи, обездуши... —

И зима га укочила,
Ни ма' му се више не да:
Ој младости, — магло сиња!
Ој старости, — санто леда!

Филип Ј. Ковачевић.

Из свјетске књижевности.

(О пессимизму) држао је проф. Н. И. Стороженко у Петрограду јавно предавање, које доносимо по петроградским листовима у шљедећем изводу:

Пессимизам није карактеристична особина нашег доба, но му налазимо трагове још у предавној старини, а тако исто и у средњим вјековима. У нашем пак вијеку пессимизам је добио само нове форме и раширио се у обиму под утицајем нових културних услова. Основ пессимизма налази се у оној противурјечности, коју на сваком кораку сусријетамо међу оним, што же-

лимо и он^им, што у ствари постоји. Његова је колијевка Индија са њеном песимистичком религијом, коју је основа Буда; а и у појезији старијех Јелина такође налазимо почетке очајничког и неутјешног песимизма. У елегџама *Теокритовим*, у драмама *Софокловим*, а тако исто и у дјелима *Емпедокловим* налазимо, неке напомене о томе, да живот нема цијељи, као и о несрећама и јадима, који га сустопице прате. *Софокло* у најпрвој а у исто доба и најљепшој својој трагедији „*Антигони*“ говори: „Савршене среће и не постоји“, даље он држи за срећу „да човјек умре чим се роди“. У погледу на живот Јелин је у опште био песимист и држао је, да живјети за овакав живот, какав је у ствари, не вриједи; али кад се човјек већ родио и мора да живи, онда чим се прије ослободи од тога живота, тијем је и боље. — Кроз појезију старих Римљана тако исто провлачи се тужна жица, а за доказ можемо напоменути само *Дукрецију*, кога можемо назвати пјевачем туге старог свијета; некад мање, некад више, звучи тај исти тужни тон. — Средњи вијек застрло је песимизмом хришћанства, који је проповиједао одрицање од земљанске среће и ништавило овога живота, а потицао је, да траже живот у царство небеско. Песимизам дошао је у средњевјековско доба до свога врхунца; — удабавање у пустоњу и мучење живота, сматрало се за особиту срећу. Меланхолично — тужни поглед на живот исказао је св. *Бонавентура*; а и папа *Инокентије III*, у своме дјелу „*De miseria conditionis humanae*“, проповиједао је суморне мисли о животу, зачињеном тугом и несрећама. У средњевјековој појезији јасно је обиљежен песимистички правац, који се особито истиче у дјелима *Хартмана Фон-дер-Ада* и *Валтера Фон-дер-Фогелсгајда*; овај потоњи подвизује у једној од својих пјесама: „Свијет је цео пун отрова!“ Таквим начином средњи вијек не само што није поништио онај песимизам, што га је напљебдио од старог свијета, но га је још раширио и предао новом времену. — У новије доба чинило се с почетка као да ће свијетла епоха препорођења поништити ту општу тугу човјечанства, али, напротив, она је помогла, да се још јаче развије. Читавим човјечанством завладала је тада нека неодољива тежња за вишом срећом; човјечанство је почело да живи новим животом и грађанском слободом, која је давала простора мисли и изгледала као да се оно одрекло од мрачног расположења, али то не би за

дуго; — незадовољство стањем ствари, које је поникло услед гоњења католичанства против слободоумних људи, као и услед религиозних ратова, брзо је опет заузело маха. Од тада песимизам живо узима нове форме, шири се и живи све до наших дана. Карактеристична особина песимизма новог доба јест: меланхолија. Човјеку се чини као да му одједанпут умиче испред очи цијељ живота, до које као да се бјеше већ дотакао; услед тога он пада у неко мрачно и тужно расположење, — свијет и живот чини му се празан и бесмислен. Проучавање старог егџета и познанство с тим, како су презирали живот, — потиче самоубиства, која у новије доба бивају све чешћа и чешћа. У почетку XVIII вијека учинила је суморни утисак на друштво слика *Албрехта Дирера* „Меланхолија“, а у исто доба *Бернион* писао је анатомију меланхолије. *Шекспир* у то доба износи пред нама типове Меланхолика, песимиста и мизантропа у његовим генијалним дјелима „*Дукренија*“, „*Краљ Лир*“, „*Тимон Атински*“ и „*Хамлет*“. У XVIII вијеку песимизам се пренаша на земљиште идеализма у великом дјелу *Гете-а* „*Вертер*“, које прелијета по свој земљи, налазећи пошљедовача чак и у далеком Китају. Дух песимизма брзо је обузео Јевропу, па и људи рада и труда осјетили наједанпут неку тугу и склоност к самоубиству. Сам *Наполеон I*, још док је био као артиљеријски поручик, заразио се песимизмом и писао је једну биљешку о том, да је живот бесмислица и да жели скору смрт; та биљешка подејела нас на једну страну из „*Вертера*“. Под утицајем *Ж. Ж. Русо* и Гетеовог „*Вертера*“ појавило се и чувено дјело „*Рене*“ од *Штаубријана*. — Песимизам XIX вијека развио се под утицајем религиозног скептицизма и политичког и друштвеног разочарања; највиђенији представници тога песимизма јесу: *Бајрон*, *Лвопарди*, *Хајне* и *Ленау*. Творац „*Чајд-Харолда*“ и „*Кајина*“ има дјела, у којима говори и о љубави к животу и људима; — он је у својој појезији само строги судија човјечанства, али га не мрзи. *Леопарди* гледа на живот одвећ мрачно, одриче сваки прогрес и налази, да је једина утјеха у животу — смрт. *Никола Ленау* — то је типични представник песимизма у Германији; његов песимизам не излази из сфере личних осјећаја. Пошто је поникла позитивна философија, на њеном земљишту накаламљена је песимистичка појезија. Најбоља представница тога песимизма јест францеска поје-

еса Акерман. Доћи ће вријеме, кад ће нестати сви елементи песимизма, и кад ће људство почети живјети животом здравим; — животом, кога неће огорчавати никакав јад, ни туга.

ЖС.

Из руске књижевности.

(Атанасије Атанасијевић Шеншин), познати руски pjesник под псеудонимом А. Фет, славио је почетком ове године педесетогодишњицу свога књижевног рада. Да упознамо читаоце „Нове Зете“ са тим одличним лирским pjesником братскога нам народа, који је на жалост у српској књижевности врло мало познат, доносимо по петроградској „Ниви“ шледеће податке.

А. А. Шеншин родио се 20 новембра 1820, у Орловској губернији, а науку је слушао на московском свучилишту, и већ 1840, кад му је било 20 год., издао је први зборник својих pjesама под насловом „Лирски Пантеон“, о коме се критика повољно одавала. У доби кад је свршио школовање, 1844 год., већ је имао прилично књижевно име тако, да су најбољи листови примали и печатали његове pjesме. Тада он ступи у орденски кирасирски пук као јунак, а пошто је ту прослужио девет година, пређе у улански пук царске гарде и учествовао је у походу 1856 год.; затим је дао оставку, пође у Москву и ожени се сестром чувених Боткиних и стално се настани на имање свога оца, посветивши се скоро искључиво књижевном раду и сеоцком газдовању. „Кома није позната, или ко неби знао на памет дивну и чарну као чарно прољетње јутро pjesму „шапат, стидљиво дисање, слухујево циркутање?...“ — пита „Нива“ —; или ко од нашег образованог друштва није познат са именом А. Фета? — Фет је омиљена личност наше читалачке публике, изузев само онај днo њен, који држи, да је поезија само ерество, да се икакву савремену идеју у стиховима, на макар ту и не било никакве умјетности; — такви њега не воле. Њега воли само онај „који се са страхопоштовањем клања величанству и светињи кресте“, који у поезији тражи прије свега естетичку насладу и који је разумије и цијени срцем, а не тек ладним разумом. У доба кад је у нашој књижевности цијетала и добијала вијенце само „муза освете и туге“, Фет је био одбачен и заборављен, а његово су име споминјали са смијехом и подругом. Али прави љубитељи поезије ваљда су се запоснели његовом поезијом, пуном понецијино дражи. Но када

је тај болешљиви правац у књижевности почео малаксавати, тада је и Фет узведен на висину, која му доликује и постао је један од најомиљенији наших pjesника. А зар би и могао ко да не воли тога оригиналног, а често и чудноватог pjesника? — Његова поезија говори нашем срцу и људушка га као тиха мајска ноћ, она шалуће слуху као низ бескрајних акорда, који су тако међу собом спојени, да их није могуће прекинути. Фет је прави и истинити pjesник са особитим талентом, правим pjesничким умом и богато развијеним осјећајем љепоте; спољашњи облик његове поезије поражава својом дивотом, стих необичном музичкошћу, а само излагање необичном живописношћу. Он је чисти лирик у потпуном смислу ријечи и као такав познаје своје силе, те управља њима као прави виртуоз. Поприште његове поезије није широко, али зато он у њему потпуно господари. — Нека, тако рећи, непотпуна чувства, која се буде под утливом посматрања природе у чудним тренутцима тајанственог одушевљења, мимолетни и тешки примјетни осјећаји, моменти, кад је човек неким тајанственом дражком раздраган, када је душа „пуна нека неисказане тежње“ — то је главна садржина његове поезије. Оригиналност његова састоји се у необично њежној и појетачној његовој нарави, која илјепи својом простотом и дубоком искреношћу, која по некад долази до дјетињске наивности. Та простота, наивност, презирање ситне и ниске животне логичне дошљедности и нека као мрачност — бар за незналице — његове поезије, даје јој неки особити колорит и несекавану милину. Као год што је трудно распознати дивоту боја зорних, или мирне разновременог цијетла по ливадама, кад се у једно споје, тако је трудно распознати дражи поезије Фетово. Она мало потиче мисао, — њу треба осјећати и појмити срцем. Он је сам рекао у једној својој pjesми: „Само мисла умје паћи елиет, која се у цвијетску скрива, — само умјетник може да осјети у свему траг онога, што је дивно.“ То може служити као карактеристика, бар у неколико, његове творачке силе, — умјетник не долази толико до онога, што је дивно посматрањем, колико срцем и осјећајем. Код њега је још и та врлина, да је кадар су неколико стихова потпуно нарисати изјесно стање душевно, и у краткој pjesми представити читаву слику, или и читаву драму.“

Ми ћемо радити, да боље упознамо наше читаоце са овим елиетним руским pjesником.

ЖС.

На чашу здоровья!

својих година, које се пјевају, гдјегод, је

својих година, које се пјевају, гдје год је Срба. Његове се дјесме назива, већином, по негдашњим листовима: „Сисоротачи“, „Срп. народ. Листу“, „Бачкој Вили“, „Голубици“, „Зимзелену“ и „Подунавци“ Честитој старици, предала је панчевачка државна општина лаворов вијенац од сребра-кованог, а стигло му је мноштво телеграфских и писмених честитака са разних крајева Српства, којима и ми придружимо најискренија наша честитања са жељом, да дочека још коју десетину година, па да их прослани у већем спокојству и задовољству своје родољубиве душе!

проф. В. А. Карловац. Прву свеску послали смо: Ваљовићу, ако Је Јови није прима-
ла, јавити нам, па ћемо Вам Јо послати, кад буде
готово (друга, јуна 9). А како би било, да се оту-
ђите и да кром рањеног, према програму „Наше Воје“,
сар. из „колегистијанске“. То исто поручујемо и
пријатељу Н. Р., ако над, није ваљовито. Обојници
браташ, поздрав! (у овоме је уметнуто и једно
писмо из Јосефки, Бјанке.... На првој свесци биће ш-
тампан, над шир, да оне твоје дијте, дајемо ијесни-
че неће у „Н. З. т.“ свијета угасати.... Да Је
пропоручено и теби и свима нашим пријатељима,
да нас по доводе и у неки, не да не ваљови-
таш, политичко-придиш.... О да о к о : на-
пома шитати, Јор чокамо с пременом иј елину!
Д а с и ч а м ш т р а о !

СРП. Д. Ј. Ш. Дубровник. — Народних женских пјесма мишљемо и сушине према простору. И. Зетко. — Јадран, купите ли вишате ђаволих и даје. Причабури гласићемо којко на доброту само пјесмо толико и на мјесто, одакле је. Вло би занимљиво а и научно чути, како се попијевке пјевају по разним нашим крајевима. Зато ћемо их са захвалношћу примати од свакога. Што не можемо штампати, поштомљемо.

Г. Ј. А. Данилов град. - Училиш смо по
жели Вашој, оследијајући се на Ваше пријатељско
заузимање. Онај се човек не може наћи, него би
требао, да га опет изацито, ако га помете у
присеку, па да нам га пошљете. Пријатељски поз-
драв!

Уредништву „Восанско Вило“ — Сарајево.
Ви нас молите, да вам пошаљемо лист у замијену,
а ми смо вам одмах прву свеску послали, као свима
српским и хрватским листовима, па смо се чудили,
зашто нам не пошаљете ваш лист, као што се чу-
димо, за што нам у замијену не долазе и неки
хрватски листови. Тек буде готово друго издање
прве свеске примићете је накнадно. Вратеки по-
штом!

Србадија — Грац. И рама смо одма послали
прву свеску — зар је ипјесте ни ни примили?
Јавите нам, е ћемо сам је надокнадити.

(**Васо Живковић**), pravoslavni protomonah u Bančevu i srpski pjesnik, slavio je u početku Februara sedamdesetogodišnjicu svoga rođenja. Ovaј skromni naš pjesnik ima pjesama, kao što su „Rado ide Srbin u voјnitа“ i „Ustaj, ustaj Srбino“ iz mlađih

Г. П. Б. — Вуковар. И Вама је одмах при-
Свеска послата; али пошто је по други пут ре-
кламирасте, значи да је изгубила пут, те ћемо Вам
је послати, кад буде гот во друго издање.

Уређује Др. Лазо Томановић: